

**İnsan hüquqları və hüquqi məsələlər Baş Direktoraı
Monitoring direktoraı**

Strasburq, 01 oktyabr 2010

GRECO III raund dəyərləndirmə məruzəsi

Azərbaycan üzrə siyasi partiyaların maliyyələşməsinin şəffaflığı üzrə dəyərləndirmə məruzəsi mövzu II

48-ci plenar iclasında

GRECO tərəfindən qəbul edilmisdir.

(Strasburq, 27 sentyabr-01 oktyabr 2010)

I. GIRIŞ

1. Azərbaycan Respublikası Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər qrupuna (bundan sonra GRECO adlanacaq) birinci dəyərləndirmə raundu bitdikdən sonra 1 iyun 2004-cü il tarixdə üzv olmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq, Azərbaycanda Birinci və İkinci Dəyərləndirmə raundlarının mövzularını əhatə edən birgə dəyərləndirmənin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası üzrə Birgə dəyərləndirmə Məruzəsi (GRECO Dəyərləndirmə hesabatı I/II 2005) GRECO-nun 29-cu Plenar İclasında (23 iyun 2006) təsdiq edilmişdir və GRECO-nun internet sahifəsində yerləşdirilmişdir. (www.coe.int/greco).

2. GRECO-nun cari III dəyərləndirmə raundu (1 yanvar 2007-ci il tarixdə başlamışdır) aşağıdakı mövzuları əhatə edir:

- **Mövzu I** – Cinayət məsuliyyəti: Korrupsiyaya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti barədə Konvensiyanın (ETS 173) 1a və 1b maddələri, 2-12, 15-17, 19-cu paragrafın 1-ci hissəsi, Əlavə Protokolun (ETS 191) 1-6-cı maddələri və Rəhbər Prinsiplər 2 (korrupsiyanın kriminallaşdırılması).
- **Mövzu II** – Siyasi partiyaların maliyyələşməsinin şəffaflığı: Siyasi partiyaların və Seçki kompaniyaların maliyyələşməsində Korrupsiyaya qarşı mübarizənin ümumi qaydaları haqqında Təvsiyələrin (Rec2003) 8, 11, 12, 13b, 14 və 16-cı maddələri və daha əsas Rəhbər prinsiplər (siyasi partiyaların və seçki kompaniyaların maliyyələşməsi).

3. GRECO Dəyərləndirmə qrupu (bundan sonra "GDQ") 26-30 aprel 2010-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasına dəyərləndirmə səfəri həyata keçirmişlər. II Mövzu üçün GRECO Dəyərləndirmə qrupunun tərkibinə Mərmərə Universiteti, Siyasi elmlər Departamentinin Professoru cnb. Ömər Faruk GENCKAYA (Türkiyə), Hradec Kralove Universitetinin Beynəlxalq Əlaqələr Kafedrasının müdir müavini cnb. Karel Kouba (Çexiya Respublikası), Estoniya Prezidentinin Hüquqi məsələlər üzrə Məsləhətçisi, Tallin Texnologiya Universitetinin Dövlət Hüququ üzrə Professoru xanım Üllə MADİSE (Estoniya) daxil olmuşlar. Qrupa GRECO katibliyindən Maykl YANSEN tərəfindən yardım edilmişdir. Səfərdən əvvəl GRECO Dəyərləndirmə qrupunun ekspertləri Dəyərləndirmə Suallar Toplusuna cavabla təmin edilmişlər. (sənəd GRECO Dəyərləndirmə III (2010)2E, Mövzu II).

4. Səfər müddətində Qrup qeyd olunmuş dövlət qurumlarının rəsmiləri ilə görüşmüşdür: Ədliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Seçki Komitəsi, Parlament komissiyalarının və Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyanın, Vergilər Nazirliyinin, Baş Prokurorluq və Bakı Apelyasiya Məhkəməsi nümayəndələri. Əlavə olaraq Qrup həmçinin aşağıdakı siyasi partiyaların nümayəndələri ilə görüşmüşlər: Vətəndaş Birliyi Partiyası, Kommunist Partiyası, Böyük Qurtuluş Partiyası, Ana Vətən Partiyası, Müsavat Partiyası, Yeni Azərbaycan Partiyası və Birləşmiş Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası. Qrup habelə qeyri-hökumət təşkilatları (QHT-lərin Antikorrupsiya Şəbəkəsi, Azərbaycan Gənc Hüquqşünaslar Assosiasiyası, Azərbaycan Hüquqşünaslar Konfederasiyası, Konstitusiya tədqiqatlar Fondu, Vətəndaş hüquqlarının müdafiəsi liqası, Beynəlxalq şəffaflıq) və hüquqşünaslarla da görüşlər keçirmişdir.

5. Cari hesabat suallar toplusuna cavablar və səfər zamanı əldə edilmiş məlumat əsasında hazırlanmışdır. Bu hesabatın əsas qayəsi Azərbaycan səlahiyyətli orqanları tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirlərin paragraf 2-də

göstərilmiş normalardan irəli gələn tələblərlə uyğunluğunun dəyərləndirilməsidir. Hesabat vəziyyətin təsviri və tənqidi təhlildən ibarətdir. Nəticə GRECO tərəfindən Azərbaycan Respublikasına nəzərdən keçirilən məsələlər üzrə uyğunluğun inkişaf etdirilməsi üçün tövsiyələr siyahısını ehtiva edir.

6. Mövzu I – kriminallaşdırma barədə Hesabat GRECO III raund Dəyərləndirmə Hesabatı (2010) 2E, Mövzu II də nəzərdə tutulmuşdur.

II. Siyasi Partiyaların maliyyələşməsinin şəffaflığı – Ümumi hissə

Hüquqi çərçivə

7. Azərbaycan Respublikasında siyasi partiyalar 3 iyun 1992-ci il tarixli Siyasi partiyalar haqqında Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən tənzimlənir (bundan sonra SPQ). Qanun siyasi partiyaların maliyyələşməsinin ümumi qaydalarını tənzimlədiyi halda, prezident, parlament, bələdiyyə və referendum zamanı siyasi partiya, namizəd və referendum təşviqat qruplarının seçki kompaniyalarının maliyyələşdirilməsi məsələləri 27 may 2003-cü il tarixli Seçki Məcəlləsi əsasında tənzimlənir. Seçki kompaniyalarının maliyyələşməsi ilə bağlı Seçkilər Məcəlləsinə ən son dəyişikliklər 22 iyun 2010-cu il tarixli qanunla edilmiş və 18 iyul 2010-cu il tarixdə qüvvəyə minmişdir. Bu qanun əsasən seçki kompaniyasının müddətinin azaldılması ilə, habelə partiyalar və namizədlər üçün efir vaxtının 28 gündən 23 günə azaldılması və seçki kompaniyalarına dövlət yardımının ləğv edilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Siyasi partiyaların anlayışı

8. Qanunun 3-cü maddəsində siyasi partiyaların anlayışı aşağıdakı qaydada müəyyən edilmişdir: Ümumi siyasi ideya və məqsədlər üçün və ölkənin siyasi həyatında iştirak etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının birliyi.

9. Siyasi partiyaların funksiya və məqsədləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunları ilə uyğun olmalı və onlar ölkə vətəndaşlarının siyasi iradəsinin formalaşdırılmasında aktiv iştirak etməlidirlər. Onlar birləşmək hüququ, könüllülük, üzvlərin hüquq bərabərliyi, özü-özünü idarə etmə, hüquqlilik və ictimailik prinsipləri əsasında təşkil edilməli və fəaliyyət göstərməlidirlər.

10. Qanunun 14-cü maddəsinə müvafiq olaraq siyasi partiyalar müvafiq dövlət orqanında – Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra hüquqi şəxs statusu əldə edirlər. Qanun siyasi partiya yaratmaq üçün hər-hansı vahid model müəyyən etmir. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, siyasi partiyaların strukturu onların öz nizamnamələrinə əsasən müəyyən edilir. Gənclər və qadınlar təşkilatı kimi köməkçi təşkilatlar ayrıca hüquqi şəxs statusuna malik deyillər və siyasi partiyanın struktur qurumu kimi təşkil olunurlar.

Siyasi partiyaların maliyyələşməsi və qeydiyyatı

11. Konstitusiyanın 58-ci maddəsinə müvafiq olaraq hər kəsin siyasi partiya daxil olmaqla hər-hansı birlik yaratmaq və mövcud təşkilata üzv kimi daxil olmaq hüququ vardır. Bütün birliklərin məhdudlaşdırılmamış fəaliyyəti təmin edilmişdir. Qanunun 8-ci maddəsi qeyd edir ki, siyasi partiyaların üzvləri ancaq Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış vətəndaşları ola bilər və onlar partiya könüllü olaraq daxil olurlar, onun nizamnamə və proqramını qəbul edirlər. Öz səlahiyyət müddətləri ərzində məhkəmələrin sədrləri, sədr müavinləri və hakimləri,

Ombudsman, dövlət qulluqçusu, prokurorluq orqanlarının, daxili işlər, Milli təhlükəsizlik, sərhəd xidməti, gömrük, maliyyə, vergi, dövlət nəşrlərinin işçiləri (bu orqanların texniki və köməkçi heyəti istisna olmaqla), Azərbaycan Dövlət Teleradio verilişləri şirkətinin rəhbərlik və yaradıcı heyəti, Mərkəzi Bankın idarə heyətinin üzvləri və din xadimləri siyasi partiyaların üzvü ola bilməzlər.

12. Qanunun 4-cü maddəsi qeyd edir ki, siyasi partiya yaratmaq üçün təşəbbüsçülər qurultay və ya ümumi yığıncaq təyin etməli, nizamnamə qəbul etməli və rəhbər qurumları yaratmalıdırlar. Nizamnamə *inter alia* olaraq siyasi partiyanın adı, məqsədləri və funksiyalarını, onun strukturunu maliyyə mənbələrini və digər mülkiyyətini göstərməlidir. Məqsədi və ya fəaliyyət metodu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya quruluşunu devirməkdən, zorakılıqla dəyişdirməkdən və ya ərazi bütövlüyünü pozmaqdan, müharibəni, zorakılığı və qəddarlığı təbliğ etməkdən, habelə irqi, milli və dini ədavəti qızışdırmaqdan, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya quruluşuna zidd olan və beynəlxalq-hüquqi öhdəlikləri ilə bir araya sığmayan digər əməllər törətməkdən ibarət olan siyasi partiyaların yaradılmasına və fəaliyyətinə yol verilmir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici dövlətlərin siyasi partiyalarının, habelə onların bölmələrinin və təşkilatlarının yaradılmasına və fəaliyyətinə yol verilmir.

13. Siyasi partiyanın nizamnaməsini Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi qeydə alır və ən azı 1000 nəfər Azərbaycan vətəndaşı olan üzvlük tələb edir. Siyasi partiyanın nizamnaməsinin qeydə alınması üçün nizamnamənin qəbul olunduğu gündən bir ay keçənədək partiyanın rəhbər orqanı üzvlərinin imzaları ilə, onların hər birinin yaşayış yeri göstərilməklə ərizə verilir. Ərizəyə nizamnamə, nizamnaməni qəbul etmiş təsis qurultayının (konfransının) protokolu, partiya üzvlərinin sayını təsdiqləyən sənəd əlavə olunur. Siyasi partiyanın nizamnaməsinə edilən dəyişikliklər və əlavələr nizamnamələrin qeydiyyatına alındığı qaydada və müddətlərdə qeydə alınmalıdır.

14. Siyasi partiyanın nizamnaməsi bu Qanunun 3, 4 və 5-ci maddələrinin müddəalarına ziddirsə, habelə eyni adlı partiya ondan əvvəl qeydə alınmışdırsa, onun nizamnaməsini qeydə almaqdan imtina edilir. Nizamnaməni qeydə almaqdan imtina edildikdə bu barədə ərizəçilərə yazılı məlumat verilir və Nizamnaməni qeydə almaqdan imtina edilməsi barədə on gün müddətində məhkəmə şikayət verilə bilər.

15. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin nizamnaməsi qeydə alınmış siyasi partiyanın rəhbər orqanlarından onların qəbul etdiyi qərarların təqdim olunmasını tələb etmək, partiyanın nizamnaməsinə əməl olunması ilə bağlı məsələlər barəsində izahat almaq hüququ vardır.

16. 2010-cu ilin fevral ayı üçün Siyasi Partiyaların Dövlət Reyestrində 54 siyasi partiya daxil edilmişdir. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, İnformasiya əldə etmək haqqında Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən hər hansı vətəndaş Ədliyyə Nazirliyinə müraciət etməklə bu barədə məlumat əldə edə bilər.

Seçkilərdə iştirak

17. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikası "demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır". Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir və o, Ali Baş Komandandır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi səsvermə yolu ilə və seçicilərin 50%-dən artığını toplamaqla 5 il müddətinə seçilir. 2009-cu ildə

Konstitusiyaya dəyişikliklərinə əsasən Prezident məhdudiyət qoyulmadan istənilən qədər yenidən seçilə bilər. Konstitusiyanın 109-cu maddəsinin 32 bəndinə müvafiq olaraq Dövlət Başçısının geniş səlahiyyət dairəsi vardır. Prezident habelə icra hakimiyyətinin başçısıdır, Parlamentin razılığı ilə Baş Naziri vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir, habelə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının (məsələn nazirlər və sair) vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir. Birpalatalı Milli Məclis 125 millət vəkili ilə təşkil olunmuşdur. Seçki dairəsində səsli ümumi çoxluğu ilə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında, sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Yerli özünüidarəetmə bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilir və üzvlər çox-mandatlı dairələrdən müvafiq səsli çoxluğuna əsasən seçilir.

18. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycanın konstitusion tərkib hissəsidir və 45 üzvdən ibarət Ali Məclisi – seçkili parlamenti və icra hakimiyyəti funksiyalarını həyata keçirən Nazirlər Kabineti vardır. Parlament seçkiləri Naxçıvan MR Konstitusiyası və 9 iyul 2005-ci il tarixli Naxçıvan MR Ali Məclisinə seçkilər haqqında qanuna əsasən tənzimlənir. Səlahiyyətli şəxslər bildirirlər ki, bu qanun Seçki Məcəlləsi ilə eyni prinsiplər əsasında nəzərdə tutulmuşdur.

19. Prezident, parlament və bələdiyyə seçkiləri, habelə referendumun təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı əsas qaydalar Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuşdur. Siyasi partiyalar seçkilərdə müvafiq seçki komissiyasına aşağıdakı sənədləri təqdim etməklə seçkiyə namizədləri irəli sürə bilərlər: namizədlərin adını, habelə siyasi partiyanın qeydiyyat şəhadətnaməsinin surətini (notarial qaydada təsdiq olunmuş), siyasi partiyanın nizamnaməsinin surətini (notarial qaydada təsdiq olunmuş), şəxsin namizədliyi barədə məşvərət, iclas və ya görüşün qərarını, müvafiq iclasın protokolunu və partiyanın etibarnaməsinə (Mülki Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada). Oxşar qaydalar seçkilərdə birgə iştirak etmək qərarı vermiş 2 və ya daha artıq siyasi partiyanın birliyi olan və seçkilərdə siyasi partiya kimi eyni hüquqlardan istifadə edən siyasi partiya bloklarına da aiddir. Bundan əlavə, seçkilərdə namizədlər özü-özünü və ya seçicilər tərəfindən irəli sürülə bilər ki, bu zaman müvafiq seçki komissiyasına öz soyadı, adı, ata adı, doğum tarixi, yaşayış ünvanı, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya digər sənədin nömrəsi və seriyası, iş yeri və vəzifəsi (işləmədiyi halda məşğuliyyət növü) barədə məlumatlar təqdim edilməlidir. Seçki qanunvericiliyi pozulduqda və ya sənədlərdə çatışmazlıq olduqda namizədin qeyd alınmasından imtina edilə bilər. Son olaraq, Seçki Məcəlləsi referendum təşviqat qrupunu referendumun əleyhinə və ya lehinə təşviqat aparmaq üçün yaradılmış Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının birliyi kimi müəyyən edir. Ən azı 500 nəfər üzvü olan belə qruplar müvafiq seçki komissiyasına yazılı bəyanat verilməsi yolu ilə qeydiyyatla alınabilir.

20. Parlamentə seçkilər zamanı namizədin müdafiəsi üçün onun irəli sürüldüyü seçki dairəsinin ərazisində seçicilərin azı 450 imzası toplanmalıdır. Prezident seçkiləri zamanı siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku və yaxud seçicilərin təşəbbüs qrupları (ən azı 100 vətəndaşın təşəbbüs qrupu) prezidentliyə irəli sürdükleri namizədin müdafiəsi üçün 40 mindən az olmayan sayda seçici imzası toplamalıdır. Bələdiyyə seçkiləri zamanı siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku və yaxud seçicilər bələdiyyə üzvlüyünə namizəd irəli sürə bilərlər. Tələb olunan imzaların sayı müvafiq dairədə yaşayan seçicilərin sayından asılıdır.

21. Seçki (referendum) kampaniyası müddəti müvafiq səlahiyyətli dövlət orqanının seçki (referendum) keçirilməsi barədə qərarın qəbul edildiyi gündən başlayır və seçki (referendum) nəticələrinin dərci ilə bitir. Partiya və namizədlərə efir

vaxtının verilməsi ilə əlaqədar qaydalar daxil olmaqla, seçki məcəlləsinin bəzi spesifik qaydaları seçkidən əvvəl (referendumdan əvvəl) kampaniya dövrünə aiddir ki, bu da seçki gününə 23 gün qalmış başlayır və seçki gününə 24 saat qalmış başa çatır. Seçki günü və ondan bir gün əvvəl təbliğatın hər hansı forması qadağandır.

22. Məhkəmə qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsiz tanınan şəxslər istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış bütün vətəndaşları seçki və referendumda səs vermək, seçki və referendum kampaniyalarında iştirak etmək, seçki fəaliyyətinə və referendum hazırlıq fəaliyyətlərdə iştirak etmək hüququna mülkdirlər. Eyni qaydalar, Azərbaycan Respublikasında daimi olaraq 5 il müddətində yaşamış vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də şamil olunur. Bundan əlavə xarici dövlətlərin vətəndaşları əgər yuxarıda göstərilən qaydalara cavab verirlərsə və müvafiq bələdiyyənin ərazisində ən azı 5 il daimi yaşamışdırlarsa və onların dövlətlərində xaricilərə də eyni hüquqlar tanınırsa, bələdiyyə seçkilərində səs vermək hüququna malikdirlər.

23. Aktiv seçki hüququna malik hər bir vətəndaş konstitusiyada nəzərdə tutulmuş tələblərə cavab verirsə referendum təşviqat qrupu yarada və ya prezident, millət vəkili və ya bələdiyyə üzvü seçilə bilirlər (passiv seçki hüququ). Bu şəxslərə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş, cinayət məcəlləsinin 15.4 və 15.5-ci maddələri ilə məhkumluğu olan, ikili vətəndaşlığı olan və digər xarici dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları istisna təşkil edir. Konstitusiyaya müvafiq olaraq parlamentə namizədlər ən azı 25 yaş, prezidentliyə namizədlər ən azı 35 yaş olmaqla Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşayan məhkum edilməmiş başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan və ali təhsilli olmalıdırlar.

24. Seçki prosesinin təşkili və ona nəzarət Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən həyata keçirilir. MSK-ya dairə və məntəqə seçki komissiyaları kömək edirlər ki, onların fəaliyyəti də MSK tərəfindən nəzarət və koordinasiya edilir. Seçki komissiyaları daimi dövlət orqanlarıdır.

Parlamentdə siyasi partiyaların təmsil olunması

25. 6 noyabr 2005-ci ildə keçirilmiş sonuncu ümumi seçki zamanı Parlament yerlərinin bölünməsi aşağıdakı qaydada olmuşdur: YAP-56, bitərəf-40, Musavat-5, AXCP-1, Ana Vətən partiyası-2, Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası-2, Ümüd partiyası-1, Sosial Rifah partiyası-1, Demokratik İslahatlar Partiyası-1, Birləşmiş AXCP-1, Böyük Quruluş partiyası-1, Vətəndaş Birliyi Partiyası-1, Liberal partiyası-1. Hamısı bir yerdə 46 siyasi partiya və 995 müstəqil namizəd seçkilərdə iştirak etmişlər.

Siyasi partiyaların maliyyələşməsi sisteminin nəzərdən keçirilməsi

Hüquqi çərçivə

26. Siyasi partiyaların maliyyələşməsinin icazə verilmiş və qadağan olunmuş mənbələri siyasi partiyalar haqqında qanunun 17-20 maddələrinə əsasən tənzimlənir. Qanunun 17-ci maddəsinin 1-ci bəndi o prinsipi müəyyən edir ki, Siyasi partiyaların fəaliyyəti seçki kampaniyalarının maliyyələşdirilməsi istisna olmaqla, dövlət büdcəsindən təxsisat ayrılmadan bu partiyaların vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Seçki və referendum kampaniyalarında namizədlərin, qeydiyyatda alınmış namizədlərin, siyasi partiya və onların bloklarının maliyyələşməsi Seçki

Məcəlləsinə əsasən nizamlanır. Seçki Məcəlləsinin 90.1-ci maddəsinə əsasən namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, namizəd irəli sürmüş və ya namizədi qeydə alınmış siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün seçki (referendum) fondları (bundan sonra — seçki fondu) yaradılır. Seçki fondunda olan vəsaitə dair sərəncam vermək hüququ həmin fondu yaradan namizədə, qeydə alınmış namizədə, siyasi partiya, siyasi partiyaların blokuna, referendum üzrə təşviqat qrupuna məxsusdur, amma bu vəsaitdən yalnız aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilə bilər: namizədlərin irəli sürülməsinin müdafiəsi, referendum üzrə təşviqat qrupunda üzvlüyə razılıq verilməsi üçün imzaların toplanmasına yönəlmiş təşkilati-texniki tədbirlərin maliyyə təminatı, habelə seçici imzalarının toplanması üçün müvafiq şəxslərin haqqının ödənilməsi; seçkiqabağı təşviqatla bağlı işlərin, habelə informasiya və məşvərət xidmətlərinin dəyərinin ödənilməsi; seçki kampaniyasının keçirilməsi ilə əlaqədar hüquqi şəxslərin və vətəndaşların bilavasitə yerinə yetirdikləri digər işlərin dəyərinin ödənilməsi ilə bağlı xərclər. Namizədlərə, qeydə alınmış namizədlərə, siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına, referendum üzrə təşviqat qruplarına seçkiqabağı təşviqat fəaliyyəti və imzaların yığılması üçün seçki fondlarına daxil olan vəsaitdən başqa, digər pul vəsaitindən istifadə etmək qadağandır. Seçki fondunu formalaşdırmaq üçün xüsusi seçki (referendum) hesabı (bundan sonra — seçki hesabı) Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi müvafiq bankda açılır. Həmin hesab namizədin, referendum üzrə təşviqat qrupunun qeydiyyatı üçün zəruri olan seçici imzalarının yığılmasına azı 24 saat qalmış açılmalıdır. Namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku, referendum üzrə təşviqat qrupu yalnız bir xüsusi hesab açə bilər. Qeydə alınmış namizədlərin, namizədi qeydə alınmış siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının bütün maliyyə əməliyyatları səsvermə günündən sonra 3 gün müddətində dayandırılır.

27. Siyasi partiyaların nəzarətində olan və ona birbaşa və ya dolayı bağlı olan qurumların, siyasi partiyaların köməkçi təşkilatlarının maliyyələşməsi yuxarıda göstərilən qanunların heç biri tərəfindən tənzimlənmir, yalnız göstərilir ki, siyasi partiyalara yerli təşkilatlarından ödənişlər daxil ola bilər. Səlahiyyətli şəxslər bildirirlər ki, siyasi partiyalar gənclər təşkilatı və ya qadınlar təşkilatı kimi köməkçi təşkilatlar yarada bilərlər. Onlar siyasi partiyalar tərəfindən maliyyələşirlər və onlardan müstəqil gəlir və ya qazanc əldə edə bilməzlər. Səlahiyyətli şəxslər bundan əlavə bildirirlər ki, bu qanunvericilik siyasi partiyalara bağlı olan - fond və ya birliklər- kimi qurumlara istinad etmir.

Birbaşa dövlət maliyyələşməsi

28. Azərbaycan Respublikasının hüquqi çərçivəsi siyasi partiyaların ümumi fəaliyyəti üçün dövlət yardımı barədə müddəa nəzərdə tutmamışdır. Bunun əksinə olaraq seçki məəcəlləsi seçki fondu yaratmış namizədlərə seçki kampaniyasının maliyyələşməsi üçün dövlət yardımı nəzərdə tutur, amma bu cür yardımı birbaşa tənzimləmir. Qanun aydın şəkildə müəyyən edir ki, əsas, təkrar və əlavə seçkilərdə və seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın rəsmi dərc edildiyi gün seçki komissiyası qarşısında büdcə vəsaiti üzrə borcu olan vətəndaşın, irəli sürüldüyü seçki dairəsindən asılı olmayaraq, dövlət büdcəsindən vəsait almağa hüququ yoxdur. Bundan əlavə, qeyd edilir ki, namizədlərinin seçki fonduna dövlət yardımı MSK tərəfindən bərabər olaraq bölüşdürülməli və müvafiq hesaba 3 gün ərzində köçürülməlidir. Səfərdən sonra Greco dəyərləndirmə Qrupuna (GDQ) məlumat verilmişdir ki, 22 iyun 2010-cu il tarixdə parlament seçki məəcəlləsinə dəyişiklikləri

təsdiq etmişdir ki, bu dəyişikliklər 18 iyul 2010-cu il tarixdə qüvvəyə minməklə seçki kampaniyalarının dövlət maliyyələşməsinə ləğv etmişdir.

29. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, təcrübədə əvvəlki seçkilərdə dövlət büdcəsi seçkilərin həyata keçirilməsi üçün vəsait nəzərdə tuturdu ki, bura namizədlərə dövlət yardımı da daxil idi. Qeyd edilir ki, 2003-cü il Prezident seçkiləri zamanı dövlət büdcəsindən bu məqsədlər üçün 96 000 manat pul nəzərdə tutulmuşdur. Bu məbləğ 8 namizəd arasında bölüşdürülmüş və hər bir namizədə 12000 manat pul verilmişdir. 2008-ci ilin Prezident seçkilərində dövlət büdcəsində bu məqsədlə 201 600 manat pul ayrılmış və 7 namizəd arasında bölüşdürülmüşdür. 2005-ci ilin parlament seçkiləri zamanı dövlət büdcəsindən 410400 manat pul ayrılmış və 2052 namizəd arasında (adama 200 manat) bölünmüş və 2006-cı ildə parlamentə qismən seçkilər zamanı namizədlər eyni məbləği almışlar. Bunun əksinə olaraq 2009-cu ildə dövlət büdcəsində bələdiyyə seçkiləri zamanı namizədlərə heç bir dövlət yardımı nəzərdə tutulmamışdır.

Dolayı dövlət maliyyələşməsi.

30. Birincisi siyasi partiyalar vergi üstünlüklərindən yararlanırlar. Belə ki, onlar qeyri kommersiya təşkilatları kimi qazanılmış gəlirlərindən, üzvlük haqlarından və ianələrdən vergi ödəmirlər.

31. İkincisi seçki məcəlləsi öz seçki kampaniyalarına münasibətdə siyasi partiyalar, namizədlər, referendum təşviqat qrupları üçün bir sıra üstünlük növləri müəyyən etmişdir.

- Azərbaycanın ən azı yarısına yayım həyata keçirən ictimai televiziya və radio şirkətləri prezidentliyə namizədlər, 60-dan çox dairədən və ya bütün bələdiyyələrin yarısından çox namizəd irəli sürmüş partiyalar 40000 və ya daha çox üzvü olan referendum təşviqat qrupları pulsuz efir vaxtından yararlanırlar. Əlavə olaraq, Azərbaycanın ərazisinin yarısından azına yayım həyata keçirən şirkətlər dairələrdə qeydiyyatda alınmış namizədlərə, bütün bələdiyyələrin 1/3-dən çox hissəsində namizəd irəli sürmüş partiyalara, 2000 və daha çox üzvü olan referendum təşviqat qrupları pulsuz efir vaxtından yararlanırlar. Efir vaxtı bərabər bölünür. Qeyd edilmiş televiziya və radio şirkətlərində nümayəndələrin efir vaxtının tarixi və vaxtı müvafiq seçki komissiyası tərəfindən həyata keçirilən püşkatma vasitəsilə müəyyən edilir. Bu halda televiziya və radio kompaniyalarının xərcləri dövlət tərəfindən bərpa olunur.

- Qeydiyyatda alınmış namizədlərin nəqliyyat xərcləri qeydiyyatda alınmış gündən seçki nəticələrinin rəsmi elan olunduğu vaxtadək ödənilir.

- Seçki kampaniyası müddətində dövlət və bələdiyyə orqanlarının və təsisatlarının administrasiyası qeydə alınmış namizədlərin əmək, təhsil və xidmətdən azad etməyə borcludurlar. Bu müddət ərzində müvafiq seçki komissiyası seçkilərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş büdcədən həmin şəxslərə orta əmək haqqı ödəyirlər. Bundan əlavə seçki kampaniyası müddətində qeydə alınmış namizəd əmək, xidmət və ya təhsildən çıxarıla və ya razılıq olmadan başqa vəzifəyə keçirilə bilməz.

Özəl maliyyələşmə

Siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsi

32. Siyasi partiyalar haqqında qanuna müvafiq olaraq siyasi partiyaların icazə verilmiş maliyyələşmə mənbələri aşağıdakılardır: üzvlük haqları; əmlakdan götürülən gəlir; tədbirlərdən, mətbu nəşrlərin və məqalələrin yayılmasından, gəlirlərlə bağlı olan buna bənzər başqa fəaliyyətdən götürülən gəlir; ianələr şəklində gəlir; seçki kampaniyası üçün xərclərin ödənilməsi şəklində daxil olan vəsait; aşağı təşkilatların ödəncələri və digər gəlir. Səlahiyyətli şəxslər izah edirlər ki, “buna bənzər başqa fəaliyyətdən” termini dedikdə məsələn siyasi partiyanın bayraq və simvollarının satılması nəzərdə tutulur. Digər gəlir anlayışı qanun tərəfindən aydınlaşdırılmır.

33. Bunun əksinə olaraq, Partiyaların fəaliyyətinin xarici dövlətlər, habelə xarici dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxsləri tərəfindən maliyyələşdirilməsi qadağandır. Bununla yanaşı, siyasi partiyalara aşağıdakıların ianə vermək hüququ yoxdur: dövlət idarələri; öz nizamnamələrinə (təsis sənədlərinə) uyğun olaraq faktik fəaliyyətinin xarakteri baxımından yalnız və yalnız bilavasitə ictimai, xeyriyyə məqsədlərinə və ya dini məqsədlərə xidmət edən təşkilatlar; həmkarlar ittifaqları və kütləvi hərəkatlar. “Kütləvi hərəkat” terminini qanun aydınlaşdırmır. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, bu halda qeydiyyatla alınmamış siyasi hərəkatlar, məsələn ekologiya hərəkatı nəzərdə tutulur.

34. Üzvlük haqları tənzimlənmir. Qanunvericilik qəti və ya fərqli olan belə üzvlük haqları ilə əlaqədar hər hansı hədd və ya məhdudiyət nəzərdə tutmur.

35. İanələr siyasi partiyalara yerli fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən nağd və ya qeyri-nağd şəkildə verilə bilər. Hər hansı bir başlanğıc müəyyən edilməmişdir. Bundan başqa, partiyalar iqtisadi və ya siyasi səmərə əldə etmək məqsədi ilə verilən ianəni qəbul edə bilməzlər. Qanun tərəfindən anonim ianələr aydın tənzimlənməsə də, siyasi partiyaların xeyrinə verilən ianələrin məbləği maliyyə hesabatına daxil edilməli və ianəçinin adı (famiyası), ünvanı, ianənin məbləği göstərilməlidir.

36. Siyasi partiyalar əmlakdan gəlir əldə edə bilərlər. Partiyaların mülkiyyətində binalar, avadanlıq, nəşriyyatlar, mətbəələr, nəqliyyat vasitələri, habelə nizamnamə vəzifələrini yerinə yetirmək üçün lazım olan digər əmlak ola bilər. Partiyalar borc və ya icarə barəsində başqa şəxslərlə bağladıkları müqavilələrə uyğun olaraq binalardan və başqa əmlakdan istifadə edə bilərlər. Bunun əksinə olaraq, Partiyaların mülkiyyətində torpaq, sənaye müəssisələri, istehsal birlikləri və kooperativlər ola bilməz, partiyalar təsərrüfat və ya kommərsiya fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər. Siyasi partiyalar yuxarıda göstərilmiş “gəlirlərlə bağlı olan buna bənzər başqa fəaliyyətdən götürülən gəlir” və “digər fəaliyyətlər” (mədəni fəaliyyət kimi) istisna olmaqla biznes və ya kommərsiya fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər. Bundan əlavə, partiyaların silaha, partlayıcı maddələrə və vətəndaşların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə (o cümlədən ekoloji təhlükə) törədən başqa materiallara malik olması, bunları anbara vurmağı və ya saxlaması qadağandır.

37. Siyasi partiyalar tərəfindən borc götürülməsi qanunvericiliklə qadağan olunmamış və ya xüsusi qaydada nizamlanmamışdır. Qeyd edilmişdir ki, bu halda ümumi bank qanunvericiliyi tətbiq edilir.

38. Səlahiyyətli şəxslər qeyd etmişlər ki, siyasi partiyaların gəlirlərindən vergi tutulmur. Belə ki, Vergilər Məcəlləsinin 109.2-ci maddəsinə əsasən iqtisadi

fəaliyyətlə əlaqədar olmayan xərclərdən vergi tutulmur.

Seçki və referendum kompaniyalarının maliyyələşməsi

39. Seçki Məcəlləsi partiyaların, namizədlərin və referendum qruplarının seçki-referendum kompaniyalarının maliyyələşməsi ilə əlaqədar 90-95-ci (ümumi qaydalar), 127-132 (referendum), 155-164 (parlament seçkiləri), 190-197 (prezident seçkiləri), 225-233 (yerli seçkilər) spesifik qaydaları ehtiva edir. Partiyaların, namizədlərin və referendum qruplarının seçki-referendum kompaniyası fəaliyyətləri ancaq onların seçki-referendum fondlarından maliyyələşə bilər. Siyasi partiya, namizəd, referendum kompaniyası və ya onların səlahiyyətli nümayəndəsinin razılığı olmadan seçki ilə əlaqədar xidmətlərin ödənilməsi, malların satılması və mallara görə xərclərin qarşılınması ilə əlaqədar seçki fondundan istifadə edə bilməz. Hüquqi şəxslər onların şöbələri, nümayəndələri və digər təşkilatlar seçki ilə əlaqədar pulsuz və ya endirimlə yardım edə bilməzlər. Bunun əksinə olaraq vətəndaşlar şəxsən üçüncü şəxsin iştirakı olmadan partiya, namizəd və ya referendum kompaniyası qrupuna pulsuz, könüllü kömək edə bilərlər.

40. Seçki və referendum fondları siyasi partiya, namizəd və referendum qruplarının seçkinin növündən asılı olaraq xüsusi fondlardan, Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxslərindən daxil olmuş ianələrdən, bu yaxınlardakı Mərkəzi Seçki Komissiyasında və dairə seçki komissiyalarından köçürülmüş vəsaitlərdən təşkil oluna bilər. Səlahiyyətli şəxslər izah edirlər ki, «xüsusi fondlar siyasi partiya, namizəd və referendum qruplarının özəl və şəxsi mənbələridir». Seçki fondlarına ianələr bank sistemi vasitəsilə köçürülməlidir – məsələn poçt, bank və ya kredit təşkilatları.

41. Seçki Məcəlləsi aşağıdakı qurumlara siyasi partiya, namizəd və referendum qruplarının seçki fondlarına ianə və ya yardım verməyi qadağan edir: xarici dövlətlərə və xarici hüquqi şəxslərə; xarici vətəndaşlara; vətəndaşlığı olmayan şəxslərə; 18 yaşına çatmamış vətəndaşlara; seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın rəsmi dərc edildiyi günə olan vəziyyətə görə Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsinin nizamnamə kapitalında bu Məcəllənin 90.2.1, 90.2.2 və 90.2.3-cü maddələrində göstərilən şəxslərin iştirak (mülkiyyət) payı 30 faizdən çox olarsa, Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslərinə; beynəlxalq təşkilatlara və beynəlxalq ictimai hərəkətlərə; dövlət hakimiyyəti orqanlarına və bələdiyyə qurumlarına; dövlət, bələdiyyə təşkilatlarına və idarələrinə; seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın rəsmi dərc edildiyi günə olan vəziyyətə görə nizamnamə kapitalında dövlətin və ya bələdiyyənin iştirak payı 30 faizdən artıq olan hüquqi şəxslərə; hərbi hissələrə; xeyriyyə təşkilatlarına, dini birliklərə, idarələrə və təşkilatlara. Buna əlavə olaraq Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında Qanunun 2.4-cü maddəsinə əsasən QHT-lər prezident, parlament və bələdiyyə seçkilərində iştirak edə bilməzlər və siyasi partiyalara hər-hansı şəkildə maliyyə və digər maddi yardım təqdim edə bilməzlər. Yuxarıda göstərilmiş qurum və şəxslərdən ianələr qəbul etmiş partiya, namizəd və referendum qrupu donora qəbul edildiyi gündən 10 gün müddətində transfer xərcləri çıxılmaqla və geri qaytarmanın səbəbləri göstərilməklə qaytarılmalıdır.

42. Bundan əlavə aşağıda göstərilən məlumatları tam təqdim etməyən donör (anonim donör) seçki fondlarına yardımdan kənarlaşdırılır.

- fiziki şəxslər: soyad, ad, ata adı şəxsiyyət vəsiqəsi və ya digər sənədin

seriyası, nömrəsi və verilmə tarixi, ünvan, doğum tarixi;

- hüquqi şəxs olduqda: VÖEN, ad, qeydiyyat tarixi, bank hesabı, nizamnamə kapitalında dövlət, bələdiyyə və ya xarici payın məbləği.

Anonim ianələr partiya, namizəd və referendum qrupu tərəfindən alındığı gündən 10 gün müddətində dövlət büdcəsinə köçürülməlidir.

43. Seçki kampaniyası müddətində bir siyasi partiyanın (və ya siyasi partiyaların blokunun) və ya namizədin seçki fonduna bir fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən ianələrin cəmi məbləğinin yuxarı həddi seçki və referendum növündən asılı olaraq tənzimlənir. Parlament və prezident seçkiləri üçün vətəndaşlar seçki fonduna 3000 manatadək, hüquqi şəxslər 50 000 manatadək ianə verə bilər. Yerli seçkilər zamanı vətəndaşlar namizədin seçki fonduna 500 manatadək ianə verə bilər, hüquqi şəxslərin yuxarı həddi müvafiq dairədə yaşayan şəxslərin sayından asılıdır. Bundan əlavə fiziki şəxslər siyasi partiyanın fonduna 750 manatadək, hüquqi şəxslər isə 25000 manatadək ianə verə bilərlər. Referendum zamanı vətəndaşlar referendum qrupunun referendum fonduna 1000 manatadək hüquqi şəxslər isə 10000 manatadək ianə verə bilərlər.

Xərclər

44. Siyasi partiyalar haqqında qanunun partiyaların maliyyələşməsinin ümumi qaydalarına əsasən siyasi partiyalar cari fəaliyyət, onun şöbə və informasiya/ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə fəaliyyəti, seçkilərin həyata keçirilməsi, partiyanın yerli təşkilatlarına ödənişlər, borclara görə faizlər, şəxsi və digər xərcləri həyata keçirə bilərlər. «Digər xərclər» anlayışı qanun tərəfindən müəyyən edilməmişdir. Qanun, siyasi partiyaların gündəlik dövrü fəaliyyətinin xərcləri üçün hər hansı bir kəmiyyət və ya keyfiyyət məhdudiyyəti müəyyən etməmişdir. Bunun əksinə olaraq Seçki Məcəlləsi seçki və referendum fondunun yuxarı həddini müəyyən edir və ona görə də seçki kampaniyası xərcləri seçkinin növlərindən asılıdır.

45. Parlament seçkiləri zamanı hər bir namizəd üçün seçki fondu 500 000 manatdan çox ola bilməz. Onlar 500 000 manatdan çox olmayan "xüsusi fond" yarada bilərlər, ianələr yuxarıda göstərilən məbləğdən çox ola bilməz, namizəd partiya tərəfindən irəli sürüldükdə partiya fondu 150 000 manatdan çox ola bilməz. 60-dan çox dairədə namizəd irəli sürmüş və qeydiyyatla alınmış siyasi partiyalar (siyasi partiyaların blokları) vahid seçki fondu yarada bilərlər. Bu zaman vahid seçki fondunun maksimum həddi hər bir namizəd üçün maksimum həddin irəli sürülmüş və qeydiyyatla alınmış namizədlərin sayına müvafiq çoxaldılması yolu ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda, vahid seçki fondundan bir namizədə xərc ümumilikdə bir namizəd üçün müəyyən edilmiş məbləğdən çox ola bilməz.

46. Prezident seçkiləri zamanı namizədin seçki fondu üçün 10 000 000 manat hədd müəyyən edilmişdir. Onlara yuxarıda müəyyən edilmiş hədlərdən çox ianə verilə bilməz və 250 000 manatdan artıq "xüsusi fond" yarada bilməzlər. Siyasi partiyalar tərəfindən irəli sürülmüş namizədlərin "xüsusi fond"u siyasi partiya tərəfindən təşkil edilir.

47. Yerli seçkilər zamanı namizədin seçki fondu "xüsusi fond"dan, siyasi partiyaların seçki fondundan və ianələrdən (yuxarıda göstərilmiş şərtə cavab verildiyi təqdirdə) təşkil oluna bilər. Bu halda namizədin seçki fondunun maksimum həddi müvafiq dairədə yaşayan seçicilərin sayından asılı olaraq müəyyən edilir.

Siyasi partiyaların seçki fondu 250 000 manat həddi keçməyən “xüsusi fond”dan, ianələrdən (yuxarıda göstərilmiş şərtə cavab verildiyi təqdirdə) təşkil oluna bilər.

48. Referendum fonları referendum təşviqat qrupları tərəfindən 5000 manatdan yuxarı olmamaq şərti ilə “xüsusi fond”dan və ianələrdən (yuxarıda göstərilmiş şərtə cavab verildiyi təqdirdə) təşkil oluna bilər. Maksimum hədd referendum təşviqat qrupunun üzvlərinin sayından asılıdır.

III Siyasi partiyaların maliyyələşməsinin şəffaflığı – Xüsusi hissə

(i) Şəffaflıq (Təvsiyələrin 11,12 və 13b maddələri)

Mühasibat kitabları və hesablər

Siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsi

49. Siyasi partiyalar haqqında qanunun 21-ci maddəsinə müvafiq olaraq, partiyalar hesabat verməli olduqları mədaxili və məxarici, habelə əmlak vəziyyətini əks etdirən mühasibat sənədlərini tərtib etməlidirlər. Siyasi partiyanın maliyyə hesabatı mədaxil və məxaric hissələrindən, habelə əmlakı barəsində hesabatdan ibarət olur. Bu maliyyə hesabatları hər il üçün tərtib olunur. Ərazi təşkilatlarının hesabatları da partiyanın maliyyə hesabatına daxil edilir və hesabatda üzvlük haqqı ödəyən partiya üzvlərinin sayı göstərilməlidir. Bundan əlavə, qanun müəyyən edir ki, siyasi partiyaların xeyrinə verilən ianələrin məbləği maliyyə hesabatına daxil edilməli və ianəçinin adı (familiyası), ünvanı, ianənin məbləği göstərilməlidir. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edir ki, bununla bağlı mühasibat normalarının ümumi qaydaları, 29 iyun 2009-cu il tarixli Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə də tənzimlənir.”

Seçki və referendum kompaniyalarının maliyyələşməsi

50. Seçki Məcəlləsinin 94-cü maddəsinə müvafiq olaraq siyasi partiyalar, namizədlər və referendum qrupları seçki fondlarının toplanması və məxaricini qeydiyyatla almağa borcludurlar. Onlar öz maliyyə hesabatlarını müvafiq seçki komissiyasına aşağıda göstərilən qaydada təqdim etməlidirlər:

- hesabat günündən 2 gün əvvəl olan müddət üçün maliyyə məlumatını təmin edən ilkin maliyyə hesabatı seçki komissiyasında qeydiyyat üçün lazım olan digər sənədlərlə birlikdə müvafiq qeydiyyat aparan seçki komissiyasına təqdim edilməlidir
- ikinci maliyyə hesabatı seçki günündən 10-20 əvvəl olan müddətdə təqdim edilməlidir və həmin hesabatda hesabat gününə 7 gün qalan dövr ərzində olan maliyyə məlumatları əksini tapmalıdır
- son maliyyə hesabatı seçkinin son nəticələrinin rəsmi dərc edildiyi gündən ən gec 10 gün müddətində təqdim edilməlidir və seçki fondunun toplanılması və məxarici üzrə ilkin maliyyə hesabatı da həmin hesabatla əlavə edilməlidir.

51. Maliyyə hesabatlarında seçki fondunun maliyyə mənbələrinin göstərilməsi mütləqdir, məsələn seçki komissiyası tərəfindən dövlət yardımı transferi (yaxın vaxtlaradək), vətəndaşlar və hüquqi şəxslər tərəfindən ianələr, siyasi partiyaların və namizədlərin (“xüsusi”) fonları və milli valyutada məbləği əks etdirməlidir. Maliyyə hesabatlarının dəqiq forması və məzmunu MSK tərəfindən müəyyən edilir. Seçki gününə ən azı 70 gün qalmış MSK Mərkəzi Bankla xüsusi bank hesablarının açılması və istifadəsi, hesabat qaydaları və seçki fondlarının mədaxil və məxaric

qaydaları haqqında razılığa gəlir. Referendum təşviqat qruplarının maliyyə hesabatları ilə bağlı səlahiyyətli şəxslər bildirirlər ki, bu halda 30 dekabr 2008-ci il tarixli "Referendum təşviqat qruplarının maliyyə fondları mənbələrinə mədaxil, məxaric, qeydiyyat və hesabat" Qaydaları tətbiq edilir.

52. Siyasi partiyaların və ya referendum təşviqat qruplarının maliyyə hesabat verməsi vəzifəsi ilə onların maliyyə məsələləri üzrə nümayəndələri və ya digər nümayəndələr tərəfindən həyata keçirilir. Əgər namizəd öz statusunu itirirsə, namizəd olduğu müddət üçün maliyyə hesabatını təqdim etməyə borcludur.

53. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ianə verən şəxslərin hər hansı hesabat vermə öhdəliyini nəzərdə tutmur.

Hesabat vermək öhdəlikləri

54. Siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsi ilə bağlı səlahiyyətli şəxslər Siyasi Partiyalar haqqında qanunun 18-ci maddəsinin 4-cü bəndinə istinad edirlər ki, Siyasi partiyaların gəlir mənbələrinə, əldə edilən vəsaitin məbləğinə və vergilərin ödənilməsinə vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət vergi orqanları nəzarət edirlər. Buna baxmayaraq, siyasi partiyaların öz illik hesabatlarını vergi orqanlarına və ya hər hansı başqa dövlət orqanına bildirmək öhdəliyi yoxdur. Səfər zamanı görüşlərdə GDQ-na izah olunmuşdur ki, Siyasi Partiyalar Haqqında qanunun 21-ci maddəsində göstərilən illik hesabatlar partiyanın özünün İcraiyə Komitəsinə təqdim olunur. Vergi orqanları isə siyasi partiyalardan yalnız rüblük vergi bəyannamələrini qəbul edirlər. Qeyd edilir ki, bir çox partiyalar öz bəyannamələrində göstərirlər ki, bəyan etməyə heç bir gəlirləri yoxdur. Yalnız işçilərə əmək haqqı və əmlakdan gəlir vergiyə məruz qalır, 18-ci maddədə müəyyən edilmiş digər hallar isə vergi obyekt deyil. Kommersiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirə vergi tətbiq edilə bilər, amma bu da siyasi partiyalara qadağan edilmişdir.

55. Seçki fondlarının maliyyə hesabatları ilə əlaqədar, parlament seçkiləri zamanı namizədlərin və partiyaların birinci və ikinci aralıq hesabatları dairə seçki komissiyasına təqdim edilməlidir və son hesabat isə bir surəti müvafiq DSK-ya olmaqla MSK-ya təqdim edilməlidir. Prezident seçkiləri zamanı hesabatlar MSK-ya, bələdiyyə seçkiləri zamanı isə hesabatlar DSK-ya təqdim edilməlidir. Referendum fondları barədə hesabatlarla bağlı isə, üzvlərinin sayı 500-dən çox və 2000-dən az olan referendum təşviqat qrupu üzvlərinin daha çoxunun yaşadığı DSK-ya təqdim edilməlidir. 2000 nəfərdən çox üzvü olan referendum təşviqat qrupları isə aralıq hesabatları MSK-ya təqdim etməlidirlər.

56. Sənədlərin saxlanması ilə əlaqədar isə siyasi partiyalar təsdiq edilmiş hesabatları 5 il ərzində saxlamalıdırlar. Bundan əlavə, MSK tərəfindən 27 may 2006-cı ildə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında seçkilərlə əlaqədar sənədlərin saxlanması və arxivə verilməsi barədə" Təlimata uyğun olaraq, siyasi partiyaların, namizədlərin və referendum təşviqat qruplarının seçki fondlarının maliyyə hesabatları və bununla bağlı seçki komissiyalarına təqdim edilmiş bütün sənədlər 5 il sonra arxivə təhvil verilməlidir.

Nəşr tələbləri

57. Siyasi partiyalar haqqında qanuna müvafiq olaraq siyasi partiyalar illik maliyyə hesabatlarını dərc etməyə borclu deyillər.

58. Seçki kompaniyaları dövrü seçki fondlarının şəffaflığı ilə əlaqədar qaydalar Seçki Məcəlləsində ətraflı nəzərdə tutulmuşdur :

- DSK və ya MSK – mütəmadi olaraq müvafiq bank tərəfindən seçki fonduna mədaxil və məxaric barədə məlumatlandırılmalıdır və mütəmadi olaraq seçki gününə kimi iki həftədən bir seçki fondlarının mədaxil və məxarici barədə KİV-ə məlumat təqdim etməlidir.
- Seçki fondları ilə bağlı siyasi partiya, namizəd və referendum təşviqat qruplarının maliyyə hesabatları seçki komissiyası tərəfindən alındıqdan ən geci 5 gün müddətində KİV vasitəsi ilə dərc edilməlidir. (SM 77-ci maddə)
- Parlament seçkiləri zamanı Seçki Məcəlləsi namizədlər haqqında aşağıdakı məlumatların KİV vasitəsi ilə açıqlanmasını tələb edir :
- seçki fondu vəsaitinin məbləği siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku üçün 10 min *manatdan* çox, namizəd, qeydə alınmış namizəd üçün isə 2 min 500 *manatdan* çox olduqda, həmin vəsaitin xərclənməsinin maliyyə hesabatı barədə;
- seçki fonduna siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku üçün 5 min *manatdan* çox, namizəd, qeydə alınmış namizəd üçün isə 1 min 250 *manatdan* çox məbləğdə ianə köçürən hüquqi şəxslər barəsində (bu zaman eyni hüquqi şəxs tərəfindən vəsaitin bir neçə ianə şəklində köçürülməsinin mümkünlüyü nəzərə alınmalıdır);
- seçki fonduna 250 *manatdan* çox məbləğdə ianə köçürən vətəndaşların sayı barədə;
- ianəçilərə qaytarılan vəsaitlər barədə, geri qaytarmanın əsası haqqında;
- seçki fonduna daxil olmuş vəsaitin ümumi həcmi və onun xərclənmiş hissəsinin ümumi məbləği barədə.

Oxşar qaydalar prezident seçkiləri, referendum və bələdiyyə seçkiləri zamanı birgə seçki fondları ilə əlaqədar da tətbiq edilir.

59. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, bu məlumatların açıqlanması seçki komissiyalarının və KİV-in öhdəliyidir. MSK və müvafiq DSK maliyyə məlumatlarını KİV-ə ötürməli və onlar da öz növbəsində bunu dərc etməyə borcludurlar.

Hesabatlara çıxış

60. Siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsi ilə bağlı səlahiyyətli şəxslər Siyasi Partiyalar haqqında qanunun 18-ci maddəsinin 4-cü bəndinə istinad edirlər ki, Siyasi partiyaların gəlir mənbələrinə, əldə edilən vəsaitin məbləğinə və vergilərin ödənilməsinə vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət vergi orqanları nəzarət edirlər. Buna baxmayaraq, siyasi partiyaların öz illik hesabatlarını vergi orqanlarına və ya hər hansı başqa dövlət orqanına bildirmək öhdəliyi yoxdur. Vergi orqanları vergi qanunvericiliyinin əhəmiyyətli dərəcədə pozulması faktları aşkar etdikləri təqdirdə siyasi partiyaların baş ofisində və yerli təşkilatlarda araşdırma və təhqiqat apara bilirlər.

61. Seçki və referendum kompaniyalarının maliyyələşməsi ilə əlaqədar seçki komissiyalarının nəzarət və audit xidmətləri öz xidməti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar bütün məlumatları əldə edə bilirlər. Seçki komissiyaları təhqiqat aparılması üçün zəruri olan bütün məlumatları tələb edə bilirlər, lakin onlar siyasi partiyaların baş ofisində və yerli təşkilatlarda araşdırma və təhqiqat apara bilməzlər.

(ii) Nəzarət (Tövsiyələrin 14-cü maddəsi)

Audit

62. Nə Siyasi partiyalar haqqında qanun, nə də Seçki Məcəlləsi siyasi partiyalardan və ya namizədlərdən öz maliyyə hesabatlarının və ya hesablarının professional auditinin aparılmasını tələb etmir.

Monitoring

63. Siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsi ilə bağlı səlahiyyətli şəxslər Siyasi Partiyalar haqqında qanunun 18-ci maddəsinin 4-cü bəndinə istinad edirlər ki, Siyasi partiyaların gəlir mənbələrinə, əldə edilən vəsaitin məbləğinə və vergilərin ödənilməsinə vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət vergi orqanları nəzarət edirlər. Səlahiyyətli şəxslər izah edirlər ki, Vergilər Nazirliyi ancaq Vergilər Məcəlləsi həddində nəzarət edir, yəni əmlakdan gəlir və ya işçilərə əmək haqqı. Siyasi Partiyalar Haqqında qanunun 21-ci maddəsində göstərilən illik hesabatlar Vergilər Nazirliyinə və ya hər hansı digər dövlət orqanına təqdim edilmir.

64. Seçki və referendum kompaniyalarının maliyyələşməsi ilə əlaqədar nəzarət funksiyası MSK və DSK-lara həvalə edilmişdir və onların fəaliyyəti MSK tərəfindən koordinasiya edilir. Seçki komissiyaları 5 illiyinə olan daimi dövlət orqanlarıdır. Seçki komissiyalarını fəaliyyət müddətində xərclər dövlət büdcəsindən ödənilir. Seçki komissiyaları özlərinə ayrılmış fondan hər hansı dövlət orqanının müdaxiləsi olmadan müstəqil istifadə edirlər.

65. MSK Parlament tərəfindən 5 il müddətinə seçilən 18 üzvdən ibarətdir. Parlamentdə çoxluq təşkil edən siyasi partiya, azlıq təşkil edən siyasi partiya və müstəqil namizədlər (prinsipcə, sonuncular dövlət qulluğunda olmayan müstəqil hüquqşünasları seçirlər) hər bir 6 namizəd irəli sürür. Üzvlük Seçkilər Məcəlləsinin 22.3 və 22.4-cü maddəsində müəyyən edilmiş hallara görə ləğv edilir : vəzifəsindən azad edilməsi haqqında yazılı ərizə verdikdə və bu ərizə seçki komissiyasının sədri tərəfindən təsdiqləndikdə; Məcəllənin 22.1-ci və 22.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda; siyasi partiyanın üzvü olduqda, prezidentliyə, Milli Məclisin deputatlığına və ya bələdiyyə üzvlüyünə namizəd olduqda; dövlət hakimiyyəti orqanlarının və ya bələdiyyə qurumlarının seçkili və ya vəzifəli şəxsləri olduqda (bu Məcəllənin 36.3-cü maddəsində göstərilən seçki komissiyalarının üzvləri istisna olmaqla); Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığını itirdikdə və ya digər ölkənin vətəndaşı olduqda; haqqında məhkəmənin ittiham hökmü qanuni qüvvəyə mindikdə; məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı əsasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, məhdud fəaliyyət qabiliyyətli, xəbərsiz itkin düşmüş və ya ölmüş hesab edildikdə; öz vəzifələrini müntəzəm icra etməməsi haqqında və ya bu Məcəllənin 17.6-cı maddəsinin tələblərini pozmaqla icra etməsi haqqında müvafiq seçki komissiyasının qərarı məhkəmə qərarı ilə təsdiq olunduqda; seçki qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması müvafiq məhkəmə qərarı ilə təsdiq olunduqda. MSK üzvlərinin toxunulmazlıq hüququ vardır. Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvü Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun razılığı olmadan cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, saxlanıla bilməz, tutula bilməz və ya məhkəmə qaydasında müəyyənləşdirilən inzibati tənbeh tədbirlərinə məruz qala bilməz. Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvü cinayət başında yaxalanarsa, tutula bilər. Belə olduqda, Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvünü tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir. Mərkəzi

Seçki Komissiyası prezident seçkilərini və Milli Məclis deputatlarının seçkilərini, həmçinin referendumların, bələdiyyələrə seçkilərin hazırlanmasını və keçirilməsini təmin edir. Onun hüquq və vəzifələri Seçkilər Məcəlləsinin 25 və 26-cı maddələrində geniş müəyyən edilmişdir.

66. Dairə seçki komissiyası 9 üzvdən ibarətdir. Dairə seçki komissiyasının üzvləri Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təyin edirlər. Dairə seçki komissiyalarının hüquq və vəzifələri Seçkilər Məcəlləsinin 31 və 32-ci maddələrində müəyyən edilmişdir. Dairə və məntəqə seçki komissiyası üzvlərinin toxunulmazlıq hüququ vardır.

67. Seçki komissiyalarına ayrılmış pul vəsaitinin təyinatı üzrə istifadəsinə, seçki fondları vəsaitinin düzgün qeydə alınmasına və istifadəsinə, pul vəsaitinin daxil olma mənbələrinə nəzarəti təmin etmək məqsədi ilə Mərkəzi Seçki Komissiyasında və dairə seçki komissiyalarında nəzarət-təftiş xidmətləri yaradılır. Nəzarət-təftiş xidmətləri seçki komissiyasının rəhbəri, MSK tərəfindən təyin edilmiş komissiya üzvü və dövlət orqanları, Mərkəzi Bank və digər təsisatlardan olan ekspertlərdən ibarət təşkil olunur. Xidmətlərin öz katiblikləri olmasa da, onlara bütün təşkilati, hüquqi və digər təchizat müvafiq seçki komissiyası tərəfindən təmin edilir. Nəzarət-təftiş xidməti haqqında əsasnamə Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən seçkilər gününə azı 65 gün qalmış təsdiq edilir. Amma işçilərin dəqiq sayı müəyyən edilmir. Xidmətlər hər 5 il üçün MSK tərəfindən təşkil olunur və say ehtiyaclarına əsasən müəyyən edilir.

68. Nəzarət-təftiş xidməti namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının seçki fondlarına vəsaitin daxil olmasına, bu vəsaitin uçotuna və təyinatı üzrə xərclənməsinə, habelə aşağı seçki komissiyalarına ayrılmış vəsaitin təyinatı üzrə xərclənməsinə nəzarət etmək hüququna malikdir. Bu məqsədlər üçün müvafiq seçki komissiyasının tapşırığı ilə nəzarət-təftiş xidməti: namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının, aşağı seçki komissiyalarının maliyyə hesabatlarını yoxlayır; namizədlərdən, qeydə alınmış namizədlərdən, siyasi partiyalardan, siyasi partiyaların bloklarından, referendum üzrə təşviqat qruplarından, seçki komissiyalarından öz səlahiyyətinə aid bütün məsələlər üzrə məlumat alır; icra hakimiyyəti orqanlarından, bələdiyyə qurumlarından, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təşkilatlardan, vətəndaşlardan nəzarət-təftiş xidmətinə aid məsələlər barəsində, seçkilərin maliyyə təminatı ilə əlaqədar zəruri məlumatları alır; nəzarət-təftiş xidmətinin müraciətlərinə 10 gün müddətində, səsvermə gününə 5 gün qalmış və səsvermə günü isə dərhal cavab verilir; seçkilərin maliyyələşdirilməsində yol verilmiş maliyyə pozuntuları barədə müvafiq sənədlər tərtib edir; seçkilərin maliyyələşdirilməsində buraxdıqları pozuntulara görə vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə, namizədlərə, qeydə alınmış namizədlərə, siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına, referendum üzrə təşviqat qruplarına qarşı müvafiq məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında müvafiq seçki komissiyaları qarşısında məsələ qaldırır; yoxlamaların keçirilməsi və ekspert rəylərinin hazırlanması üçün ekspertləri cəlb edir.

69. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, seçki kompaniyalarına maliyyə nəzarəti müvafiq seçki komissiyası tərəfindən ilkin maliyyə hesabatlarının alınması ilə başlayır. Nəzarət Seçki Məcəlləsinin və aidiyyəti qanunvericiliyin müddəalarına və MSK tərəfindən bu haqda təsdiq edilmiş təlimatlara əsaslanır. Seçki komissiyaları təhqiqat aparılması üçün zəruri olan bütün məlumatları tələb edə bilirlər, lakin onlar

siyasi partiyaların baş ofisində və yerli təşkilatlarda araşdırma və təhqiqat apara bilməzlər. Əlavə olaraq onlar dövlət orqanlarından maliyyə hesabatlarında göstərilən məlumatların yoxlanılması üçün zəruri olan bütün məlumatları tələb edə bilərlər.

70. Əgər seçki komissiyası maliyyə hesabatlarında cinayət əlamətləri aşkar edərsə, bu barədə prokurorluq orqanlarına məlumat verməlidir. İstintaq komissiyalar tərəfindən aşkar edilmiş fakt və ya vətəndaş şikayətləri əsasında başlanıla bilər. Əgər komissiya inzibati hüquq pozuntusu aşkar edərsə, inzibati cəzaların tətbiq edilməsi məqsədilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

71. Səfər zamanı nə vergi orqanları, nə də seçki komissiyaları Siyasi partiyalar haqqında qanunda və Seçki Məcəlləsində qeyd edilən siyasi partiyaların və seçki kompaniyalarının maliyyələşmənin şəffaflığı ilə əlaqədar heç bir pozuntu aşkar etməmişlər.

(iii) Sanksiya (Təvsiyələrin 16-cı maddəsi)

72. Siyasi partiyaların ümumi maliyyələşmə qaydaları barədə, siyasi partiyalar haqqında qanunun 15-i maddəsi müəyyən edir ki, "Siyasi partiyalar haqqında qanunvericiliyin pozulması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə cinayət məsuliyyətinə, inzibati, maddi və ya başqa məsuliyyətə səbəb olur. Siyasi partiyalar haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyəti bunda müqəssir olan dövlət orqanlarının və ictimai orqanların vəzifəli şəxsləri, habelə vətəndaşlar daşıyırlar." Buna baxmayaraq, səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, qanunun özündə siyasi partiya xəbərdarlıq və ləğv etmədən başqa maliyyələşmə qaydalarının pozulmasına görə cinayət və ya inzibati cəzalar mövcud deyil. Qanunun 15-ci maddəsinin 4-cü bəndinə müvafiq olaraq siyasi partiya onun nizamnaməsi ilə müəyyən edilən məqsəd və vəzifələrdən kənara çıxan və ya qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun gəlməyən hərəkətlər etdikdə həmin partiyanın rəhbər orqanına Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən yazılı xəbərdarlıq edilə bilər. Qanunun 16-cı maddəsinin 2-ci bəndinə müvafiq olaraq siyasi partiya bu Qanunun 15-ci maddəsinin dördüncü hissəsində nəzərdə tutulan hərəkətləri bir il müddətində təkrar etdikdə məhkəmə qərarı ilə ləğv edilə bilər. Səlahiyyətli şəxslər izah edirlər ki, qanunun 15-ci maddəsinin 4-cü bəndi siyasi partiyanın maliyyələşməsi də daxil olmaqla qanunun bütün müddəalarını nəzərdə tutur. Siyasi partiyanın ləğv edilməsi haqqında təqdimat Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən verilir və Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən baxılır. Səfər zamanı GDQ-na izah edilmişdir ki, xəbərdarlıq vermək və ya məhkəməyə müraciət etmək Ədliyyə Nazirliyinin hüququdur, öhdəliyi deyil.

73. Seçkilər Məcəlləsi seçki kompaniyalarının maliyyələşməsi qaydalarının pozulmasına görə aşağıdakı sanksiyaları müəyyən edir :

Maddə 113.1

113.1. Namizəd, qeydə alınmış namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku, referendum üzrə təşviqat qrupu bu Məcəllənin tələblərini pozduğu hallarda müvafiq seçki komissiyası seçicilərə məlumat vermək şərti ilə həmin namizədə, qeydə alınmış namizədə, siyasi partiya, siyasi partiyaların blokuna, referendum üzrə təşviqat qrupuna kütləvi informasiya vasitələri ilə xəbərdarlıq edir.

Maddə 113.2

113.2. Namizədin, referendum üzrə təşviqat qrupunun qeydiyyatı aşağıda göstərilən hallarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş cinayət işi üzrə hökmü və ya inzibati xəta üzrə qərarı əsasında ləğv olunur:

113.2.1. çıxarılıb.

113.2.2. namizəd, referendum üzrə təşviqat qrupu qeydə alınanadək, bu Məcəllənin 75-ci maddəsində göstərilən müddətdən əvvəl seçkiqabağı təşviqat aparılması faktı müəyyənləşdirildikdə (bu müddəə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilmiş söz və fikir azadlığının məhdudlaşdırılması üçün əsas ola bilməz);

113.2.3. seçicilərin ələ alınması faktı, yəni namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku, referendum üzrə təşviqat qrupu və ya onların səlahiyyətli nümayəndələri və ya vəkil edilmiş şəxsləri tərəfindən bu Məcəllənin 88.4-cü maddəsi ilə qadağan olunmuş hərəkətlərin edilməsi müəyyənləşdirildikdə;

113.2.4. mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslərin, dövlət və bələdiyyə orqanlarının, qurumların və təşkilatların seçici imzalarının toplanmasında iştirak etməsi, imzaların toplanması prosesində seçicilərin məcbur edilməsi faktlarının aşkara çıxarılması, imza qoymaq müqabilində seçicilərin mükafatlandırılması (....)

Maddə 115.

115.1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə, Mülki Məcəlləsinə və İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq cinayət, mülki və ya inzibati məsuliyyətə aşağıdakı şəxslər cəlb edilə bilirlər:

115.1.1. zor tətbiqi ilə, aldatma, hədə ilə vətəndaşın seçmək və seçilmək hüququna mane olanlar;

115.1.2. seçkinin (referendumun) nəticələrinə təsir məqsədi ilə vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edənlər (.....)

74. Səlahiyyətli şəxslər izah edirlər ki, Cinayət Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsi həm də İnzibati xətalər Məcəlləsinə əsasən cinayət və inzibati məsuliyyət və cəza müəyyən edən qanunlar ancaq həmin məcəllələrə daxil edildikdən sonra tətbiq edilə bilirlər. Cinayət məcəlləsi seçki kampaniyası ilə əlaqədar bir neçə müddəaları nəzərdə tutur. Məsələn 160-cı maddə seçki kampaniyalarının fəaliyyətinə müdaxilə etməyi və qanunsuz təsir göstərməyi kriminallaşdırır, amma partiya və ya kampaniyanın maliyyələşməsi ilə bağlı norma nəzərdə tutmur. Bunun əksinə olaraq inzibati xətalər məcəlləsinin 46-cı maddəsinə əsasən

46.1. *Seçkilərin (referendumun) maliyyələşdirilməsinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalarının pozulmasına görə—*

- *fiziki şəxslər on mandatdan iyirmi mandatadək miqdarda, vəzifəli şəxslər qırx mandatdan altmış mandatadək miqdarda, hüquqi şəxslər yüz əlli mandatdan iki yüz əlli mandatadək miqdarda cərimə edilir.*

46.2. Seçkilərin hazırlanmasına və keçirilməsinə ayrılmış vəsaitlərin xərclənməsi hesabatları barədə namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, *referendum üzrə təşviqat qrupları* tərəfindən maliyyə hesabatlarının təqdim və ya dərc edilməməsinə görə—

- *iyirmi mandatdan otuz mandatadək miqdarda cərimə edilir. (1, 23, 33, 119)*

75. Səlahiyyətli şəxslər izah edirlər ki, cinayət məəcəsinə əsasən cəzalar ancaq fiziki şəxslərə tətbiq edildiyi halda, inzibati xətlər məəcəsinə əsasən həm fiziki həm də ki hüquqi şəxslərə tətbiq edilə bilər.

İmmunitet və müddətlər

76. Parlament, Prezident və yerli seçkilərə qeydə alınmış namizədlərin toxunulmazlıq hüququ var. Qeydə alındığı gündən seçkinin nəticələrinin rəsmi elan edildiyi gündək onlar cinayət və inzibati məsuliyyətə cəlb edilə bilməzlər (müvafiq prokurorun razılığı olmadan). Cinayət başında yaxalandıqları halda saxlanıla bilərlər. Prokuror və ya məhkəmə belə razılıq verdikləri halda dərhal bu barədə müvafiq seçki komissiyasına məlumat verməlidirlər. Buna baxmayaraq Seçki Məcəlləsinin 112.7-ci maddəsi müəyyən edir ki, səsvermənin nəticələri, seçkilərin yekunları barədə qərardan şikayətə baxılması, bu Məcəllənin pozulmasına aid faktlar üzrə keçirilmiş yoxlamalar bu Məcəllə ilə seçilmiş sayılan namizədin toxunulmazlığının pozulması sayılır.

77. Seçki Məcəlləsində və siyasi partiyalar haqqında qanunda müəyyən edilmiş hüquq pozuntularına ümumi cəlbətmə müddətləri Cinayət və İnzibati xətlər Məcəllələrində müəyyən edilmişdir. İnzibati xətlər Məcəlləsinə əsasən inzibati xəta törədildiyi gündən 2 ay müddət sonra müddət keçmiş sayılır.

Statistika

78. Bu gündək Seçki Məcəlləsində və siyasi partiyalar haqqında qanunda müəyyən edilmiş siyasi partiyaların və ya seçki kompaniyalarının maliyyələşməsi ilə əlaqədar hüquq pozuntularına görə heç bir cinayət, inzibati və ya mülki məsuliyyətə cəlb etmə halı olmamışdır. Səlahiyyətli şəxslər seçkilərə qanunsuz təsir etmə ilə əlaqədar bir neçə namizədin qeydiyyatının ləğv edilməsi barədə məhkəmə qərarlarını misal kimi göstərmişlər. Bundan əlavə Baş Prokurorluğun 2005-ci il parlament seçkiləri və 2009-cu il bələdiyyə seçkiləri zamanı aparılmış təhqiqatlarla əlaqədar statistikasını təqdim edilmişdir.

IV. Təhlil

79. Azərbaycanda siyasi partiya həyatının 15 ildən çox başlamasına baxmayaraq, siyasi partiyalar cəmiyyətdə demokratik qurum kimi təsbit

edilməmişlər. GDQ-u ilə görüşmüş müxtəlif həmsöhbətlərin dediyinə görə siyasi partiyaların böyük hissəsi seçkilər arası dövrdə fəal olurlar. Partiya və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri qeyd edirlər ki, hakim partiyadan başqa heç bir partiyanın əhəmiyyətli resursu yoxdur. Bəzi parlament müxalif partiyaların hətta öz ofisləri və işçi heyəti yoxdur. Dövlət partiyaların müntəzəm olaraq maliyyələşməsinə həyata keçirmir və cəmiyyət siyasi partiyalara kömək edə bilmir. Parlament oturacaqlarının bölgüsü belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Azərbaycanda bir partiyalı dominant sistem mövcuddur. Mövcud majoritar seçki sistemi ilə yanaşı digər partiyaların hakim partiya ilə münasibətdə təşkilati və maliyyə zəifliyi parlamentin belə xarakterizasiyasına gətirib çıxarır. Qeydiyyatda alınmış 54 partiyanın çox hissəsi yalnız kağız üzərində mövcuddur, onlardan 12-i parlamentdə yerə malikdir və əksəriyyəti yalnız bir millət vəkili ilə təmsil olunur. Parlamentdə ikinci böyük qrupu bitərəflər təşkil edir. Səfər zamanı hakim partiya parlamentdə 56 nümayəndə ilə və ən güclü müxalifət partiyası isə 3 nümayəndə ilə təmsil olunurdu.

80. Siyasi partiyaların və seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi 2 fərqli qaydalara tabedir. Siyasi partiyalar haqqında qanun, siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsinin ümumi qaydalarını müəyyən etdiyi halda, partiya və namizədlərin seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi qaydaları seçki məcəlləsinə əsasən müəyyən edilir. Siyasi partiyalar haqqında qanun müəyyən edir ki, siyasi partiyalar dövlət büdcəsindən maliyyələşmir, buna baxmayaraq bu yaxınlaradək seçki məcəlləsi müstəqil və ya partiya nümayəndələrinin seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi imkanını müəyyən edirdi. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, 2008-ci il prezident seçkilərindən 7 namizədin hər birinə təxminən 25,880 AVRO verilmişdir.

Bunun əksinə olaraq 2005-ci ilin parlament seçkilərində hər bir namizədə cəmi 180 AVRO verilmiş 2009-cu ilin bələdiyyə seçkilərində isə heç bir dövlət yardımı edilməmişdir. Bir sıra həmsöhbətlərin dediyinə görə seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi müxalifət namizədlərinin seçkilərdə səmərəli iştirakı üçün yetərsiz olmuşdur. Bundan əlavə şikayət edilmişdir ki, ancaq 60-dan çox dairədə və bələdiyyələrin yarısından çox namizəd irəli sürmüş partiya nümayəndələrinə pulsuz efir vaxtı verilmiş, yerli mediada heç bir pulsuz efir vaxtı təmin edilməmiş və öz dairələrində 3%-dən aşağı toplayanlar efir vaxtına görə pul verməli olmuşdular. Belə məlum olur ki, praktikada yayım şirkətləri bir partiyalı sistemin təsirini əks etdirirlər və canlı seçki kampaniyasının bir neçə görünən əlaməti var. GDQ səfər zamanı vəziyyəti daha da ağırlaşdıran qanunvericilik islahatlarının həyata keçirilməsini öyrənməsindən ciddi narahat olmuşdur. 22.06.2010-cu il tarixdə Seçki Məcəlləsinə parlament tərəfindən edilmiş dəyişiklərə əsasən seçki kampaniyasına dövlət yardımı ləğv edilmiş və seçki təşviqatı müddətini 28 gündən 23 günə salınmışdır.

81. Səfər zamanı GDQ ilə görüşən partiya nümayəndələri öz maliyyələşmələri ilə əlaqədar geniş məlumat verməsələr də qeyd etmişlər ki, partiyanın gəlirləri əsasən üzvlük haqlarından və nadir hallarda ianələrdən təşkil olunur. Vətəndaş cəmiyyətinin bəzi nümayəndələri qeyd etmişlər ki, siyasi partiyalara verilmiş yardımlar heç də həmişə maliyyə hesabatlarında düzgün qeyd olunmur və siyasi maliyyələşmənin şəffaflığı ümumilikdə aşağıdır. GDQ narahatdır ki, bir çox partiyalar maliyyə çatışmazlığı ilə üz-üzədir və ölkənin siyasi vəziyyəti onları gizli və ya hətta onları qadağan olmuş mənbələrdən maliyyə axtarmağa məcbur edə bilər. GDQ-u aydın təəssüratla gedir ki, mövcud vəziyyətdə partiyaların adekvat mənbələrə çıxışı əsas narahatlıq doğuran haldır. Bir sıra həmsöhbətlərin dediyinə

görə gələcək inzibati və maliyyə qadağalarının siyasi partiyaların üzərinə qoyulması adekvat mənbələrdən maliyyələşməsinə də nəzərdə tutmasa onların fəaliyyət göstərməsini və mövcudluğunu şübhə altına alır. Bununla bağlı GDQ-na öyrənmək maraqlı olmuşdur ki, siyasi partiyalara müntəzəm dövlət yardımı ilə bağlı qaydalar müzakirə edilir, amma belə yardım üçün tələblərlə bağlı bir sıra ziddiyyətlər var. GDQ-u səlahiyyətli şəxslərin diqqətini Avropa Şurası Nazirlər Kabinetinin siyasi partiyaların və seçki kampaniyalarının maliyyələşməsində korrupsiyaya qarşı mübarizənin ümumi qaydalarına dair Tövsiyələrin birinci maddəsinə cəlb etmək istəyir ki, bu maddəyə əsasən dövlət ağılabatan hədlər çərçivəsində siyasi partiyalara yardım etməlidirlər.

82. Yuxarıda təsvir edilmiş kontekst çərçivəsində GRECO Avropa Şurasının digər qurumlarının *inter alia* olaraq Parlament Assambleyası və Yerli və Regional Orqanların Konqresi tərəfindən ifadə edilmiş ümumilikdə siyasi situasiya, həqiqi çoxpartiyalı sistemin və rəqabətli seçki kompaniyasının çatışmazlığı barədə narahatlıqlarını diqqətsiz qoya bilməz. GDQ qeyd etmək istəyir ki, siyasi maliyyələşmə partiya sisteminin, habelə dövlətin strukturunun təzahürüdür. Tam demokratik partiya həyatının inkişafı yalnız siyasi partiyanın maliyyələşməsi və şəffaflığı rejiminin inkişaf etdirilməsi yolu ilə əldə edilə bilməz və yadda saxlanılmalıdır ki, tövsiyələr plüralistik çoxpartiyalı sistemi təklif edir. «Siyasi partiyaların dövlətin demokratik sisteminin fundamental elementi və vətəndaşların siyasi iradələrinin ifadə edilməsinin əhəmiyyətli vasitəsi olduğu» fikrini əsas tutaraq Tövsiyələr bu rolun möhkəmləndirilməsi və müdafiə edilməsi məqsədilə, xüsusilə də dəyərləndirmə zamanı şəffaflıq müddəaları vasitəsilə korrupsiyaya qarşı mübarizə qaydaları müəyyən edir. Bu standartların bir partiyalı sistemin dominant olduğu sistemlərə tətbiq edilməsi çətinidir. Belə ki, bütün partiyalar belə əhəmiyyətli rolunu oynamaqda çox zəif olurlar. Bu kontekstdə GDQ özünü onunla məhdudlaşdırır ki, bəzi əsas tövsiyələr versin ki, hansılar ki, kompleks şəffaflıq sisteminin yaradılması üçün zəruri və əhəmiyyətlidir və hansılar ki, gələcək mərhələdə zəruri qaydaya salma və inkişaf üçün önəmli yol müəyyən edəcəkdir.

Şəffaflıq

83. Seçki kompaniyalarının maliyyələşməsi Seçki Məcəlləsinin kifayət qədər kompleks və detallaşdırılmış müddəaları ilə tənzimlənir. Seçki Məcəlləsi Avropa Şurasının Venesiya Komissiyasının da daxil olduğu beynəlxalq dəstək nəticəsində dəyişiklər edilmiş və inkişaf etdirilmişdir. Siyasi partiyaların və namizədlərin seçki kompaniyaları yalnız seçki fondları tərəfindən maliyyələşə bilər ki, bu fondlar da MSK tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi bank hesabında saxlanılmalıdır. Seçki Məcəlləsi icazə verilmiş və qadağan edilmiş maliyyə mənbələrini müəyyən edir, ianələrin bank sistemi vasitəsi ilə köçürülməsini tələb edir və həm ianələrin, həm də seçki fondlarının maksimum həddini müəyyən edir. Siyasi partiyalar və namizədlər müvafiq seçki komissiyalarına bir sıra maliyyə hesabatları təqdim etməlidirlər. Bu hesabatların təqdim edilməsi qaydası və forması MSK tərəfindən yazılı təlimatların və standartlar vasitəsi ilə müəyyən edilir. (habelə maliyyə sənədlərinin təqdim edilməsi və donorların göstərilməsi daxil olmaqla). Bundan əlavə, seçki komissiyaları müntəzəm olaraq banklar tərəfindən seçki fondundan mədaxil və məxaric barədə məlumatlarla təmin edilməlidirlər və özləri alınmış maliyyə məlumatlarını seçki gününə kimi iki həftədə bir dəfə olmaqla KİV-nə müntəzəm təqdim etməlidirlər. Seçkinin növündən asılı olaraq onlar almış olduqları maliyyə hesabatlarını ən gec 5 günə dərc olunması üçün KİV-nə təqdim etməlidirlər.

84. GDQ-nun fikrincə Seçki Məcəlləsinin müəyyən etdiyi şəffaflıq rejimi inkişaf etmiş hüquqi çərçivəyə əsaslanır və yaxşı standartdır. Baxmayaraq ki, sistem çox detallaşdırılmışdır və prezident, parlament, bələdiyyə və referendum üçün xüsusi tənzimləmələr kifayət qədər mürəkkəb görünür, müzakirələr zamanı siyasi partiya nümayəndələri onların təcrübədə tətbiqi ilə bağlı çətinlik çəkdikləri haqqında heç bir işarə verməmişlər. Seçki kompaniyalarının maliyyələşməsi ilə bağlı həqiqi şəffaflığın əldə edilməsi üçün GDQ-nun əmin fikri ondan ibarətdir ki, seçki kompaniyaları müddətində maliyyə təqdim etmələri ilə bağlı qaydalar islah olunmalıdır ki, seçki kompaniyaları ilə bağlı maliyyə fəaliyyətinin tam hesabatlılığı təmin edilsin. Hesabatın təsviredici hissəsində izah edilənlərə əsasən, mövcud qaydalar əsasında ilkin maliyyə hesabatları qeydiyyat üçün zəruri sənədlərlə birlikdə seçki günündən 30-50 gün əvvəl müvafiq seçki komissiyasına təqdim edilməli, hesabat günündən əvvəl ən azı 2 gün qalmış maliyyə informasiyasını təqdim etməlidir. Başqa sözlə, bu müddətdən əvvəl maliyyə fəaliyyətləri qanunvericiliklə tənzimlənmir ki, bu da müzakirələr zamanı təsdiqini tapmışdır. Ona görə də siyasi partiyalar və namizədlər bu müddətdən əvvəl gəlir və xərcləri qeydiyyatda almaq öhdəlikləri yoxdur, hətta bu de-fakto olaraq onların seçki kompaniyaları ilə bağlı olsa belə. Məsələn, maliyyə hesabatlılıq dövründən əvvəl siyasi partiya tərəfindən qəbul edilmiş ianə, seçki dövründə (öz vəsaiti kimi limitlərə uyğun olaraq) seçki fonduna köçürülə bilər və bu şəffaflıqla əlaqədar müddəaların tənzimindən kənar qalacaqdır. (məsələn anonim donorlardan, Dövlət və ya xarici şəxsdən ianə alınmasının qadağan edilməsi kimi). Bununla yanaşı, belə maliyyə köçürmələri prinsipə seçki komissiyalarının nəzarət obyektidir deyil, çünki seçki komissiyaları ancaq onlara təqdim edilmiş maliyyə hesabatları üzərində nəzarəti həyata keçirirlər. GDQ yuxarıda göstərilən hesabat dövrünü çox qısa hesab edir və şəffaflıq müddəalarının pozulma riski potensialından narahat olur. Nəticə etibarlı ilə, GDQ tövsiyə edir ki, **seçki kompaniyalarına tətbiq edilə bilən maliyyə və hesabat təqdim etmə müddətini elə şəkildə artırmaq lazımdır ki, seçki fondları barədə maliyyə hesabatları bu seçki kampaniyalarına ayrılmış vəsaitləri və ayrılmış xərcləri daha yaxından əks etdirə bilsin.**

85. Siyasi partiyaların günbəgün fəaliyyət xərclərini də ehtiva edən müntəzəm maliyyələşməsinə qayıtsaq, GDQ qeyd edir ki, Siyasi partiyalar haqqında qanunun 17-21-ci maddələri yalnız şəffaflığın ümumi qaydalarını əhatə edir ki, onlar Seçki Məcəlləsi ilə müqayisədə daha natamam və qeyri-dəqiqdirlər. İcazə verilmiş maliyyə mənbələri sayılsa da, dəqiq müəyyən edilməmiş və ya tənzimlənməmişdir. Onlar *inter alia* olaraq kifayət qədər qeyri-müəyyən anlayışlar olan “əmlakdan götürülən gəlir”, “tədbirlərdən, mətbu nəşrlərin və məqalələrin yayılmasından, gəlirlərlə bağlı olan buna bənzər başqa fəaliyyətdən götürülən gəlir” və “digər gəlirlər” anlayışlarını ehtiva edir ki, bunlar da dəqiq müəyyən edilməli və aydınlaşdırılmalıdır. İanələrlə əlaqədar, qanun müəyyən edir ki, siyasi partiyalara məsələn dövlət qurumlarından və ya ticarət birliklərindən ianələr təqdim edilməsi qadağan edilmişdir və partiyanın hesabatında hər bir ianənin məbləği və donor haqqında məlumatlar göstərilməlidir. Buna baxmayaraq, ianə anlayışı aydın müəyyən edilməsi ehtiyacı vardır ki, bu tələb tərəfindən hansı gəlir mənbələrinin nəzərdə tutulduğu şərtsiz müəyyən edilsin və xeyirxahlıq ianələri də əhatə olunsun və öz kommersiya dəyərinə müvafiq olaraq hesabat verilsin. Üzvlük haqları ilə əlaqədar isə, onlar tənzim olunmur və yalnız siyasi partiyaların öz illik hesabatlarında belə haqq ödəyən üzvlərinin sayını göstərmək öhdəliyi vardır. GDQ ondan narahatlıq keçirir ki, prinsipə partiyalar özləri hansı vəsaitin ianə, hansının

isə üzvlük haqqı kimi qəbul edilməsini müəyyən edə bilərlər, belə ki, xüsusən donorlar haqqında məlumatların və ianələrin məbləğinin açıqlanması tələbindən - iri məbləğdə üzvlük haqlarının ödənilməsi vasitəsi ilə qaçıla bilər.

86. Siyasi partiyalar haqqında qanunun maliyyələşmə barədə müddəaları ilə əlaqədar yuxarıda göstərilən çatışmazlıqlara əlavə olaraq, GDQ təəssüf hissi keçirir ki, onlar Seçki Məcəlləsi kimi eyni şəffaflıq standartlarını müəyyən etmir, xüsusilə də, siyasi partiyalara yardımlar üçün bank sisteminin istifadəsi tələbi, ianələrin və xərclərin maksimum həddi barədə tələblərlə bağlı. Standartlar arasında belə uyğunsuzluq Seçki Məcəlləsinin şəffaflıq barədə müddəalarının təcrübədə həyata keçirilməsinə ciddi zərər vura bilər, belə ki, siyasi partiyanın gündəlik fəaliyyəti ilə seçki kompaniyası dövründə fəaliyyəti ayırmaq çətin, hətta imkansızdır. Əvvəlki paraqraflarda deyilənləri nəzərə alaraq, GDQ tövsiyə edir ki, **Siyasi Partiyalar haqqında qanunda ianə, üzvlük haqqı və icazə verilmiş maliyyə mənbələri dəqiq müəyyən edilsin və tənzimlənsin və onun maliyyələşmə barədə müddəaları Seçki Məcəlləsi tərəfindən müəyyən edilmiş şəffaflıq standartlarına uyğunlaşdırılsın.**

87. Bundan əlavə, GDQ narahatlıq keçirir ki, Siyasi Partiyalar haqqında qanun partiya hesablarını detallaşdırılmış şəkildə nizamlamır. Qanun ancaq müəyyən edir ki, siyasi partiyalar hər təqvim ilinin sonunda gəlir və xərclərini, habelə əmlak və yerli təşkilatların hesablarını əks etdirən hesabatlar hazırlamağa borcludurlar. Səlahiyyətli şəxslər qeyd edirlər ki, bu qanuna əlavə olaraq ümumi mühasibatlıq qaydaları da tətbiq edilir. Buna baxmayaraq, GDQ bundan tam əmin deyil, çünki qanunun özündə mühasibat qanunvericiliyinə istinad yoxdur və partiyanın mühasibat sənədlərinə aid hüquqi tələblər, tələb olunan detallaşdırma səviyyəsi və habelə siyasi partiyanın bu cür tələblərə uyğunluğu barədə çoxlu əmiyyətli məlumat əldə etməmişdir. GDQ əminliklə bildirir ki, Tövsiyələrin 11-ci maddəsinə müvafiq olaraq mühasibat və hesabların düzgünlüyünün təmin edilməsi məqsədi ilə siyasi partiyalara dair detallaşdırılmış və aydın tənzimləmə qaydalarının müəyyən edilməsi vacibdir. Məsələn, belə tənzimləmələr ianələrin qəbulu ilə bağlı və ya digər mənbə sənədlərinin təqdim edilməsi öhdəliyini müəyyən etməli, siyasi partiyalara bağlı olan və ya ona tabe olan təşkilatların hesablarını tənzimləməli, habelə xeyirxahlıq ianələrinin, üzvlük haqlarının və istiqrazların qeyd edilməsi qaydalarını əhatə etməlidir. Əlavə olaraq, siyasi partiya maliyyələrinin şəffaflığı partiya hesablarının standartlaşdırılmış formatının müəyyən edilməsindən fayda görəəcək və bütün hesabatlarda yüksək səviyyədə detallaşmanı təmin edərək illər ərzində partiyalar arasında müqayisə aparmağa imkan verəcək.

88. Nəticə kimi GDQ qeyd etmək istəyir ki, yuxarıda qeyd edilən hər hansı belə şəffaflıq tələbi o zaman səmərəli olar ki, əgər partiyaların sərəncamında lazımi maliyyə vəsaitləri olsun, hansı ki, hal-hazırda bir partiyanın belə imkanı var. Azərbaycanın spesifik siyasi kontekstində, yəni bir partiyadan başqa bütün partiyaların inzibati cəhətdən zəif, lazımi işçi qüvvəyə və maliyyəyə malik olmadığı halda, partiyaların üzərində inzibati yükü artıracaq daha ciddi şəffaflıq qaydalarının tətbiqi yalnız o halda tövsiyə oluna bilər ki, onlar adekvat resurslarla təmin edilsinlər. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, GDQ tövsiyə edir ki, **(i) siyasi partiyaların vahid format əsasında və adekvat mənbə sənədləri ilə müşayiət olunmaqla düzgün mühasibatlıq və hesabatlılıq aparması təmin edilsin; və (ii) şəffaflıq qaydalarına uyğunlaşmaq üçün siyasi partiyalara yardım edilməsinin uyğun yolları tapılsın.**

89. Əlavə olaraq, GDQ qeyd edir ki, Tövsiyələrin 13b maddəsinə zidd olaraq Siyasi partiyalar haqqında qanun siyasi partiyalara açıqlamaq öhdəliyi müəyyən etmir. GDQ səfər zamanı öyrənmişdir ki, təcrübədə partiya hesabatları ümumilikdə dərc edilmir və ya hər hansı dövlət orqanına açıqlanmır. Belə çıxır ki, siyasi partiyaların illik hesabatları yalnız onların icraiyyə orqanlarına təqdim edilir. Ona görə də cari rejim siyasi partiyaların maliyyələşməsi (seçki kompaniyasının maliyyələşməsindən fərqli olaraq) barədə asan məlumat əldə etməyi təmin etməkdən çox uzadır. GDQ qeyd etmək istəyir ki, belə vəziyyət yalnız sui-istifadələr üçün şərait yaradır və siyasi partiyaların maliyyələşməsi sahəsində potensial hüquq pozuntularının aşkar edilməsi və aradan qaldırılması üçün səmərəli vasitəni təmin etmir. Siyasi maliyyələşmənin şəffaflığı və hesabatlılığının artırmaq məqsədi daşıyan və siyasi proseslərə ictimai inamı möhkəmlədən hazırkı rejimə təkmilləşdirmələr ona görə də həlledici əhəmiyyət daşıyır. GDQ tərəfindən toplanmış informasiya aydın şəkildə göstərir ki, ictimai ehtiyacların cəlb edilməsi aktiv şəkildə həvəsləndirilməlidir, buna da ancaq siyasi partiyaların maliyyə əməliyyatları barədə ətraflı və detallaşdırılmış məlumatlara asan çıxış imkanı yolu ilə təmin edilə bilər. Bundan əlavə, eyni zamanda müstəqil nəzarət orqanı tərəfindən müxtəlif partiya hesabatları barədə olan nəşrlər internetdə yerləşdirilə bilər ki, bunlar da ən münasib şəffaflığın təmin edilməsində əlavə amil olar. Nəticə olaraq, GDQ tövsiyə edir ki, **(i) ictimaiyyət tərəfindən asan və vaxtında əldə edilə bilən qaydada siyasi partiya hesabatlarının açılması tələbi müəyyən edilsin və (ii) bu şəffaflıq qaydalarına uyğunlaşmaq üçün siyasi partiyalara yardım edilməsinin uyğun yolları tapılsın.**

Nəzarət

Audit

90. Siyasi partiyaların hesabları audit obyektidir və GDQ qeyd edir ki, təcrübədə partiya hesabları ümumilikdə kənar və müstəqil peşəkarlar tərəfindən audit olunmur. GDQ o fikirdədir ki, siyasi maliyyələşmə hesablarının müstəqil auditorlar tərəfindən düzgün audit monitorinqin mühüm vasitəsidir, xüsusilə də sistemdə digər nəzarət vasitələri olmadığını nəzərə alaraq. Məcburi auditin təqdim edilməsi şübhəsiz siyasi partiyaların maliyyə intizamını gücləndirəcək və korrupsiya imkanlarını azaldacaq. Belə prosedur prinsipinə bütün siyasi partiyalara tətbiq olunmalıdır. Ancaq, misal üçün məhdud vəsaitə malik kiçik siyasi partiyalar üzərində ağılsız olmayan yükün qoyulması hallarından qaçmaq üçün bu sahədə fərqli yanaşmalar qəbul etmək zəruridir. GDQ tövsiyə edir ki, **(i) siyasi partiyaların mühasibat və hesabatlarının, müvafiq hallarda, müstəqil auditinin aparılması təmin edilsin və (ii) belə tələblərə uyğunlaşmaq üçün siyasi partiyalara yardım edilməsinin uyğun yolları tapılsın.**

Monitorinq

91. Siyasi partiyaların və namizədlərin seçki kompaniyasının maliyyələşməsi üzərində xarici nəzarət MSK-ya və DSK-lara həvalə edilmişdir. Bununla əlaqədar nəzarət-təftiş xidmətləri MSK tərəfindən 5 il müddətinə təşkil edilir. Onlar seçki komissiyası üzvlərindən və kənardan olan ekspertlərdən təşkil olunurlar və bütün təşkilatı və hüquqi yardımı müvafiq seçki komissiyasından alırlar. Onların tərkibinin sayı ehtiyaca əsasən müəyyən edilir. Səfər zamanı MSK nümayəndələri bildirmişlər ki, seçki komissiyaların öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün kifayət qədər səlahiyyət və işçi heyəti vardır. Seçki kompaniyasının

maliyyələşməsinə nəzarət seçki fondları barədə siyasi partiyalar və namizədlər tərəfindən təqdim edilmiş maliyyə hesabatlarına əsaslanır. Bu proses namizədlərin qeydiyyatı ilə eyni vaxtda olan ilkin hesabatların qəbul edilməsi ilə başlayır. Seçki komissiyaları araşdırma aparılması üçün zəruri olan bütün məlumatları tələb edə bilirlər, habelə onlar dövlət orqanlarından maliyyə hesabatlarında göstərilən məlumatların yoxlanılması üçün zəruri olan bütün məlumatları tələb edə bilirlər. Əgər seçki komissiyası maliyyə hesabatlarında cinayət əlamətləri aşkar edərsə, bu barədə prokurorluq orqanlarına məlumat verməlidir. İstintaq komissiyalar tərəfindən aşkar edilmiş fakt və ya vətəndaş şikayətləri əsasında başlana bilər. Əgər komissiya inzibati hüquq pozuntusu aşkar edərsə, inzibati cəzaların tətbiq edilməsi məqsədilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

92. GDQ müəyyən etmişdir ki, kağız üzərində seçki kompaniyalarının maliyyələşməsinin monitoring mexanizmi yuxarıda qeyd edildiyi kimi qanəedicidir. Buna baxmayaraq, GDQ-nun təcrübədə bunun səmərəli olmasına dair ciddi şübhələri vardır. Səfər zamanı seçki komissiyaları 2003-cü il Seçkilər Məcəlləsinin şəffaflıqla bağlı müddəalarını pozulmasının aşkar edilməsi halı olmamışdır. Rəsmi şəxslərin dediyinə görə bu Seçkilər Məcəlləsində göstərilən sanksiyaların preventiv effekti və müəyyən hallarda seçkiyə namizədliyin ləğv edilməsi, o cümlədən bir çox partiyaların əhəmiyyətli vəsaitlərinin olmaması və nadir olan ianələrlə izah edilə bilər. GDQ auditorların müvafiq maliyyə qanunvericiliyinin tətbiq edilməsi sahəsində aydın fəaliyyətini alqışlayır. Buna baxmayaraq, GDQ bir sıra həmsöhbətlərdən gizli ianələr barədə eşitdiyindən narahat olmuşdur. Təkrar olaraq qeyd edilmişdir ki, ianələr Seçki Məcəlləsinin tələblərinə zidd olaraq əsasən nağd yolla edilir və ona görə onu izləmək çətindir. Hal-hazırda seçki komissiyaları tərəfindən həyata keçirilən maliyyə nəzarəti mühasibat standartları baxımından kifayət olsa da, GDQ tərəfindən toplanmış məlumat güman etməyə əsas verir ki, nağd şəkildə verilmiş ianələrdən, müəyyən edilmiş həddi aşan və ya xeyrxahlıq ianələrindən seçki kompaniyalarının maliyyələşməsində istifadə edilib-edilməməsinin səmərəli yoxlanması imkanı yoxdur. Maliyyələşmənin daha dərinə və keyfiyyətlə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə ixtisaslaşmış heyətin artırılması, Seçki Məcəlləsində müəyyən edilmiş şəffaflıq qaydalarının pozulması hallarının aşkar edilməsi üzrə metodiki göstərişlərin və treninqlərin keçirilməsi də daxil olmaqla bir sıra zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir.

93. Seçki komissiyaları üstünlük təşkil edən partiyanın, azlıq təşkil edən partiyanın və müstəqil deputatların eyni sayda namizədlərindən təşkil olunur. Namizədlər partiyanın üzvü olmaya bilərlər, amma qanun müəyyən edir ki, onlar namizədliklərini irəli sürmüş partiya və ya millət vəkili təmsil edirlər. Proporsional təmsilçiliyə baxmayaraq, GDQ seçki komissiya tərkibində mümkün tərəfkeşlik imkanından və bunun nəzarət anlamında çatışmazlığa səbəb olacağından narahatlıq keçirir. Nəzarət orqanlarının siyasi partiyaların namizədləri sırasından təşkil olunması bu orqanların gələcəkdə siyasi maraqlar baxımından hansı dərəcə müstəqil olacaqları sualını ortaya çıxarır. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, onların öz namizədliklərini irəli sürmüş partiya və ya namizədlərin ziyanına olan məsələləri irəli sürəcəkləri inandırıcı deyil. Bununla əlaqədar, GDQ *inter alia* olaraq Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası tərəfindən ifadə edilmiş narahatlığa diqqəti cəlb etmək istəyir ki, Seçki Məcəlləsinin hazırkı müddəaları seçki komissiyalarının tam müstəqilliyini təmin etmək və hökumət yönlü qüvvələrin dominantlıq etməsinin qarşısını almaq üçün yetərli deyil. GDQ o fikirdədir ki, siyasi maliyyələşməyə görə məsul olan qurumda həm tərəfkeşlikdən, həm də bu cür fenomenin qavranılmasından qaçılmalıdır. Siyasi partiyaların maliyyələşməsinin tənzim edilməsi fəvqəladə olaraq həmin tənzimləmənin subyektlərinin əlindədir.

Siyasətçilər tənzim edən qurum üçün əsasnaməni özləri müəyyən edirlər və habelə müvafiq yardımçı qanunvericiliyi təsdiq edirlər. Ona görə də monitoring sisteminin qərəzsiz qaydada fəaliyyət göstərməsi deyil, habelə belə fəaliyyət göstərməsinin görünməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cəmiyyətin siyasi sistemə inamının təhlükəsizliyi baxımından vacibdir. Nəticə olaraq, GDQ tövsiyə edir ki, **(i) siyasi partiyaların və namizədlərin seçki fondları barədə maliyyə hesabatlarının daha əhəmiyyətli və daha pro-aktiv monitoringinin həyata keçirilməsi, o cümlədən təqdim edilmiş məlumatın maddi yoxlanılması, habelə maliyyə pozuntularının araşdırılması təmin edilsin (ii) seçki kampaniyalarının maliyyələşməsində nəzarət funksiyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı seçki komissiyalarının müstəqilliyi gücləndirilsin.**

94. Siyasi partiyaların və namizədlərin seçki fondları barədə maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsinin əksinə olaraq müntəzəm partiya hesabları barədə heç bir monitoring orqanına məlumat təqdim edilmir və bu məlumatlar nəzarət obyektidir deyil. Baxmayaraq ki, Siyasi partiyalar haqqında qanunun 18-ci maddəsi “siyasi partiyaların gəlir mənbələrinə, əldə edilən vəsaitin məbləğinə və vergilərin ödənilməsinə vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət vergi orqanları nəzarət edirlər” kimi müəyyən edir, həmsöhbətlərin fikri üst-üstə düşür və izah edirlər ki, nəzarət yalnız partiyaların rübdə bir dəfə təqdim etdikləri vergi bəyannamələri ilə məhdudlaşır və bir çox partiyaların blankları bəyan etməyə heç bir şeyləri olmadıqlarını göstərməklə təqdim edirlər. Partiyaların bütün hesabları barədə məlumat heç bir dövlət orqanına təqdim edilmir və belə orqan tərəfindən nəzarət həyata keçirilmir. Ona görə də, cari vəziyyət Təvsiyələrin 14-cü maddəsinin tələblərinə uyğun deyil. Belə ki, həmin maddə müəyyən edir ki, yalnız seçki kompaniyaları deyil, həm də ümumilikdə siyasi partiyaların maliyyələşməsi, xüsusilə də onun hesabları üzərində nəzarət həyata keçirilməlidir.

95. Aydındır ki, Azərbaycan Respublikası özü hansı orqana siyasi partiyalar üzərində nəzarətin həyata keçirilməsini həvalə etməsini seçməlidir. GDQ qeyd etmək istəyir ki, hər hansı bir belə qurum lazımi müstəqillik səviyyəsindən yararlanmalı və zəruri vəsaitlərlə təchiz edilməlidir (maliyyə və heyət) ki, alınmış məlumatın maddi yoxlanılması, habelə təhqiqat və siyasi maliyyələşmə qaydalarının pozulmasına görə sanksiyaları tətbiq etmək səlahiyyətləri də daxil olmaqla aktiv və əhəmiyyətli nəzarəti həyata keçirə bilsinlər. Bundan əlavə, GDQ yenidən o fakta diqqəti cəlb edir ki, siyasi maliyyələşmənin şəffaflıq rejimi o zaman səmərəli ola bilər ki, bu rejim seçki kampaniyasının maliyyələşməsini və siyasi partiyaların mütəmadi maliyyələşməsini uyğun formada nizamlayır, çünki bu siyasi partiyaların həyatında bu iki fəaliyyəti bir birindən ayırmaq çətin, hətta imkansızdır. Ona görə də, mövcud seçki kompaniyaların maliyyələşməsi üzrə müddəaların, hələ yaradılmalı olan siyasi partiyaların maliyyələşməsi ilə əlaqədar normalarla uyğunlaşdırılması üçün elə tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır ki, nəzarət orqanlarının həqiqi yaradılması da daxil olmaqla siyasi maliyyələşmənin bütün formaları əhatə olunsun. GDQ-nun fikrincə, buna monitoring mexanizmlərinin koordinasiya edilməsi, aparıcı rolun bir müstəqil quruma verilməsi və ya daha optimal yol kimi bütün nəzarət funksiyalarının bir quruma tapşırılması yolu ilə nail olmaq olar. Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, GDQ tövsiyə edir ki, **siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsi ilə əlaqədar seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi ilə düzgün koordinasiya edilmiş müstəqil və əhəmiyyətli nəzarət mexanizminin yaradılsın.**

96. Seçki kompaniyalarının maliyyələşməsi ilə bağlı isə Seçki Məcəlləsi seçki kampaniyasının maliyyələşməsi və şəffaflıqla əlaqədar normalar da daxil olmaqla seçki qanunvericiliyinin pozulmasına görə müvafiq seçki komissiyaları tərəfindən xəbərdarlıq, habelə müəyyən şərtlər olduqda namizədin qeyddiyatının ləğv edilməsini (qanunsuz ianələrdən və seçki fondundan başqa digər fondlardan istifadə, maliyyə hesabatlarının təqdim edilməməsi) müəyyən edir. Bundan əlavə, Seçki Məcəlləsi müəyyən edir ki, onun müəyyən etdiyi qaydaların pozulması CM-də, İXM-də və ya MM-də nəzərdə tutulmuş cinayət, inzibati və ya mülki-hüquqi məsuliyyətə səbəb olur. Buna baxmayaraq, GDQ-na məlumat verilmişdir ki, yalnız İXM-də siyasi partiya və seçki kompaniyalarının maliyyələşməsi qaydalarının pozulmasına görə xüsusi müddəalar nəzərdə tutulmuşdur (fiziki şəxslər üçün təxminən 9-18 avro, vəzifəli şəxslər üçün 36-54 avro, hüquqi şəxslər üçün isə 135-225 avro). GDQ şəffaflıq qaydalarının pozulmasına görə aydın və dəqiq qanunvericiliyin olmaması kimi boşluqdan və sanksiyaların məhdudluğundan narahat olmuşdur. Bunlar əməlin ağırlığından asılı olaraq artırıla bilərdi və ya cinayət məsuliyyəti müəyyən edilə bilərdi.

97. Siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsi sahəsində Siyasi partiyalar haqqında qanun pozuntusuna görə Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən xəbərdarlıq edilməsini, habelə Ədliyyə Nazirliyinin təqdimatı əsasında məhkəmə qərarı əsasında siyasi partiyanın ləğv edilməsini nəzərdə tutur. Buna əlavə olaraq, qanun müəyyən edir ki, siyasi partiyalar haqqında qanunvericiliyin müddələrinin pozulması cinayət, inzibati və ya mülki-hüquqi məsuliyyətə səbəb olur. Buna baxmayaraq, GDQ-na məlumat verilmişdir ki, siyasi partiyaların maliyyələşməsi qaydalarının pozulması ilə əlaqədar heç bir cinayət və inzibati sanksiya tətbiq edilməmişdir. GDQ-u yenidən bu qaydalarının pozulmasına görə aydın və dəqiq qanunvericiliyin olmaması kimi boşluqdan və sanksiyaların məhdudluğundan narahat olmuşdur. Bunlar əməlin ağırlığından asılı olaraq artırıla bilərdi və ya cinayət məsuliyyəti müəyyən edilə bilərdi və o faktdan narahatlıq keçirir ki, xəbərdarlıq və təqdimatla məhkəməyə müraciət edilməsi Ədliyyə Nazirliyinin vəzifəsi deyil, yalnız hüququdur.

98. GDQ tərəfindən toplanmış məlumatlardan belə nəticə hasil olur ki, siyasi partiyaların və seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi ilə əlaqədar cari sanksiyalar rejimi praktikada çox nadir hallarda tətbiq olunur və Tövsiyələrin 16-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş prinsiplərə uyğun deyil. Bu tövsiyə daha effektiv, proporsional sanksiyaların tətbiq edilməsini nəzərdə tutur. GDQ bir daha xatırladır ki, siyasi maliyyələşmə normalarının effektiv həyata keçirilməsi siyasi proseslərə ictimai etimadı təmin etmək üçün mühüm elementdir və **nəticə olaraq tövsiyə edir ki, seçki kompaniyalarının maliyyələşməsi, habelə siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsinin şəffaflığı barədə mövcud və hələ yaradılacaq müddələrin pozulması halları aydın müəyyən edilsin və bu pozuntular üçün mümkün olan sanksiyaların dairəsinin genişləndirilməsi də daxil olmaqla effektiv, proporsional və çəkindirici sanksiyalar təmin edilsin.**

V. Nəticələr

99. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin siyasi partiyaların və seçki kompaniyalarının maliyyələşməsində korrupsiyaya qarşı mübarizənin ümumi qaydaları haqqında 2003-cü il tarixli tövsiyələri ilə müəyyən edilmiş şəffaflıq standartlarının həqiqi plüralistik partiya rejiminin çatışmadığı ölkələrə tətbiq edilməsi çətindir. Hazırkı hesabat Azərbaycandakı o faktı nəzərə alır ki, siyasi partiyalar seçki arası dövrlərdə aktiv deyillər, hakim partiyadan başqa heç bir partiyanın əhəmiyyətli resursları yoxdur və seçki kompaniyalarının həyata keçirilməsi üçün verilmiş dövlət vəsaitləri müxalifət namizədlərinin seçkilərdə effektiv iştirakını təmin etmək üçün kifayət olmamışdır və hətta belə maliyyələşmə 2010-cu ilin iyun ayında parlament tərəfindən qəbul edilmiş dəyişikliklərə əsasən ümumiyyətlə ləğv edilmişdir. Bununla əlaqədar, bir çox siyasi partiyaların maliyyə və siyasi zəifliyinin onları gizli, hətta qadağan olunmuş maliyyə mənbələrinə müraciət etməsi potensialı narahatlıq doğurur. Belə halın qarşısının alınması üçün siyasi partiyalara dövlət yardımının nəzərdə tutulması barədə müzakirələr möhkəm dəstəklənir. Xüsusilə də, bu hesabatda irəli sürülən gələcək şəffaflıq rejimi ilə uyğun hərəkət etmək üçün siyasi partiyalar adekvat mənbələrlə təmin edilməlidirlər. Hesabat cari rejimdə olan əsas çatışmazlıqların məhdud sayı üzərində dayanır. Buraya xüsusilə Siyasi partiyalar haqqında qanunun qeyri qənaətbəxş olan şəffaflıq müddəaları aiddir. Bu müddəalar hesabat vermək və hesabatları açıqlamaq üçün siyasi partiyalar üzərində heç bir öhdəlik müəyyən etmir və Seçki Məcəlləsinin standartlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Həmçinin siyasi partiya hesabları üzərində nəzarətin olmaması və seçki kompaniyaların maliyyələşməsi üzərində natamam nəzarət, o cümlədən bu sahədə mövcud olan pərakəndə sanksiya rejimi qeyd edilməlidir - belə ki, indiyə kimi müxtəlif seçki komissiyaları 2003-cü il tarixli Seçki Məcəlləsinin şəffaflıq müddəalarının heç bir pozulmasını aşkar etməmişlər. Sistemin hazırda davam edən qiymətləndirilməsi bazası üzərində gələcək qanunvericilik və təcrübi inkişaf zəruri olacaqdır.

100. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, GRECO Azərbaycan Respublikasına aşağıdakı tövsiyələri ünvanlayır:

- i. seçki kompaniyalarına tətbiq edilə bilən maliyyə və hesabat təqdim etmə müddətini elə şəkildə artırılсын ki, seçki fondları barədə maliyyə hesabatları bu seçki kompaniyalarına ayrılmış vəsaitləri və ayrılmış xərcləri daha yaxından əks etdirə bilsin (paraqraf 84);**
- ii. Siyasi Partiyalar haqqında qanunda ianə, üzvlük haqqı və icazə verilmiş maliyyə mənbələri dəqiq müəyyən edilsin və tənzimlənsin və onun maliyyələşmə barədə müddəaları Seçki Məcəlləsi tərəfindən müəyyən edilmiş şəffaflıq standartlarına uyğunlaşdırılсын (paraqraf 86);**
- iii. (i)siyasi partiyaların vahid format əsasında və adekvat mənbə sənədləri ilə müşayiət olunmaqla düzgün mühasibatlıq və hesabatlılıq aparması təmin edilsin; və (ii) şəffaflıq qaydalarına uyğunlaşmaq üçün siyasi partiyalara yardım edilməsinin uyğun yolları tapılсын(paraqraf 88);**
- iv. i) ictimaiyyət tərəfindən asan və vaxtında əldə edilə bilən qaydada siyasi partiya hesabatlarının açılması tələbi müəyyən edilsin və (ii) bu şəffaflıq qaydalarına uyğunlaşmaq üçün siyasi partiyalara yardım edilməsinin uyğun yolları tapılсын (paraqraf 89);**

- v. **siyasi partiyaların mühasibat və hesabatlarının, müvafiq hallarda, müstəqil auditinin aparılması təmin edilsin və (ii) belə tələblərə uyğunlaşmaq üçün siyasi partiyalara yardım edilməsinin uyğun yolları tapılsın (paraqraf 90);**
- vi. **siyasi partiyaların və namizədlərin seçki fondu barədə maliyyə hesabatlarının daha əhəmiyyətli və daha pro-aktiv monitorinqinin həyata keçirilməsi, o cümlədən təqdim edilmiş məlumatın maddi yoxlanılması, habelə maliyyə pozuntularının araşdırılması təmin edilsin (ii) seçki kampaniyalarının maliyyələşməsində nəzarət funksiyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı seçki komissiyalarının müstəqilliyi gücləndirilsin (paraqraf 93);**
- vii. **siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsi ilə əlaqədar seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi ilə düzgün koordinasiya edilmiş müstəqil və əhəmiyyətli nəzarət mexanizminin yaradılsın (paraqraf 95);**
- viii. **nəticə olaraq tövsiyə edir ki, seçki kampaniyalarının maliyyələşməsi, habelə siyasi partiyaların ümumi maliyyələşməsinin şəffaflığı barədə mövcud və hələ yaradılacaq müddəaların pozulması halları aydın müəyyən edilsin və bu pozuntular üçün mümkün olan sanksiyaların dairəsinin genişləndirilməsi də daxil olmaqla effektiv, proporsional və çəkindirici sanksiyalar təmin edilsin (paraqraf 98).**

101. Prosedur Qaydaların 30.2-ci Qaydasına uyğun olaraq GRECO Azərbaycan səlahiyyətli orqanlarını yuxarıda göstərilən tövsiyələrin icrası ilə əlaqədar hesabatı 30 aprel 2012-ci il tarixə kimi təqdim etməyə dəvət edir.

102. Son olaraq, GRECO Azərbaycan səlahiyyətli orqanlarını mümkün qədər tez bir müddətdə bu hesabatı dərc etməyə və milli dilə tərcümə etməyə və açıqlamağa dəvət edir.